

A csecstói középkori templom és temetők.

Előzetes jelentésben¹ megemlékeztünk már azokról az ásatási munkálatokról, amelyeket a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézete a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének megbízásából 1943. évi szeptember 2-a és 25-e között a Zenta város határában lévő Paphalmon és annak környékén végzett a zombori Bácskai Múzeum részére. A jelen cikk célja, hogy részletesen is számot adjon a munka eredményeiről.

A lelőhely (1—2. kép) a mai Zentától északnyugatra, a kanyargó vasút és országút mentén mintegy 7 km-re fekszik, légvonalban azonban csak 4—5 km-re van a várostól. A Paphalom nevű vasúti megálló mellett van a zentai plébánia szőlőskertje. E mögött emelkedik a Paphalom, amelyen egy kora-árpádkori eredetű templomot és a templom körül elhelyezkedő temető nagy részét sikerült feltárni.

1. ábra.

¹ Foltiny István és Korek József: Asatás a zentai Paphalmon és környékén. Dolgozatok, 1943. 211–212. l.

A temető sírjainak és a belőlük előkerült mellékleteknek leírását² az alábbiakban adjuk:

1. *sír.* Mé 40. ÉÉNY-DDK. Fej ÉÉNY-on. Hossza a térdekig 120 cm. A kezeket a medencében összetették. A bal alsó kar és alsólábszárak a lábfejekkel együtt hiányoztak. Melléklete nem volt.
2. *sír.* Mé 50. K-NY. Fejjel NY-on. A csontváznak a medence és fej közötti részét a szomszédos sírral megbolygatták. Hossza a medencétől a lábakig 108 cm. Melléklete nem volt.
3. *sír.* Mé 70. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Alsólábszárak hiányoz-

2. ábra.

tak. Mellékletei: 1. A jobb medence alatt bronzrozetta, amely teljesen szétmállott. 2. Ugyanott vasdarab (V. t. 4). Mindkét oldalát farostok borítják s 1.2 cm hosszú bronzcsövecske üti át. Hossza 4, szélessége 2 cm.

4. *sír.* Mé 100. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A csontváz bolygatott. A medencéről a lábakig elhelyezkedő csontok hiányoztak. Melléklete nem volt.
5. *sír.* Mé 102. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza 110 cm. Melléklete nem volt.
6. *sír.* Mé 65. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Férficsontváz. Hossza 153 cm. Koporsóban temették el, aminek az alábbi nyomai maradtak. 1. Koporsóvasalás (VI. t. 23). Egyik vége visszahajlik, kö-

² Rövidítések: Mé: mélység; Átm: átmérő. Az egyes világtájakat csak kezdetűikkel jeöltük.

zépén szeg helye van. Hossza 20, szélessége 2,5 cm. 2. Koporsóvasalás (VI. t. 24). Végei közelében 1—1 szegletesfejű szeg van. Hossza 12,4, szélessége 2 cm. 3. Koporsóvasalás töredékei (VI. t. 26—29), vashól; négy össze nem illő darabja maradt meg. Végein szegek helyezkednek el. Szélessége 2 cm. Koporsóvasalás töredékei (VI. t. 30), vashól; a négy össze nem állítható darab közül kettőt ütöttek át. Szélességük 2 cm. 5. U-alakú koporsószeg vashól (VI. t. 22). Hossza 30,5, két végének távolsága 2,2 cm. 6. Vaskoporsószeg (VI. 25). Hossza 5 cm. A koporsóvasalások mind függőleges helyzetben állottak. Közöttük szórványosan farostmaradványokat is észleltünk.

- A sír földjéből került elő egy koporsóvasalás (VI. t. 20—21). Két darabra tört. A nagyobbik töredék (VI. t. 20) egyik vége deltoid alakban kiszélesedik s közepén szeggel van átütve. Azonkívül egy másik szeg és külön egy szeglyuk van rajta. A kisebbik töredéken (VI. t. 21) két szeg van. Az egész koporsóvasalás hossza 28, szélessége 3 cm.
7. *sír.* Mé 75. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A felső részt megbolygatták, úgyhogy a koponya a törzstől 1 m-nyire feküdt. A csontváz hossza a kulcscsontig 152 cm. Egyetlen melléklete a koponya eredeti helyén elhelyezkedő S-végződésű bronzhalántékkarika (I. t. 7). Átm 2,5 cm. A hajkarikán kisebb nyitott-végű ellipszisformájú bronzkarika csüng. Hosszanti átmérője 1,2 cm.
 8. *sír.* Mé 80 DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. Bolygatott. A koponya hiányzik. Hossza a felső kar kiindulásáig 110 cm. Melléklete nem volt.
 9. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 117 cm. Mellékletek: 1. A bal medencelapátnál koporsózár volt (V. t. 5). Vashól készült. 1,5 cm-es függőleges nyílással. Hossza 9,5, szélessége 3 cm. Töredékes. 2. A térdeknél vaskoporsószeg (V. t. 6), függőlegesen álló egyenes, és vízszintesen fekvő, meggörbült nyúlvánnyal. Hossza 4 cm. 3. Szögletesen meghajlított formájú töredékes koporsószeg (V. t. 7). Hossza 3 cm.
 10. *sír.* Mé 110. DNY-ÉK. Fejjel DNY-on. A kezeket a medencében összekulcsolták. Hossza 167 cm. Melléklete nem volt.
 11. *sír.* Mé 110. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 171 cm. a kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
 12. *sír.* Mé 90. Ny-K. Fej Ny-on. Feldúlták. Melléklete nem volt.
 13. *sír.* Mé 75. ÉK-DNY. Fej DNY-on. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 155 cm. A kezeket a medencében összekulcsolták. Melléklete nem volt.
 14. *sír.* Mé 80. A 13. sír ásásakor a fejtől a medencéig eső részt megsemmisítették. ÉK-DNY. Fejjel DNY-nak. Hossza a medencétől lefelé 80 cm. Melléklete nem volt.
 15. *sír.* Mé 115. Szélessége 80, hossza 200 cm. ÉK-DNy. Fejjel

- DNY-on. Férficsontváz. Hossza 168 cm. Bal karját kinyújtották, jobbját a medencére hajlították. A jobb alsó lábszár hosszában függőleges, a bal oldal mentén és a csontváz feleti vízszintesen állottak a fakorhadékok, a csontváz alatt pedig egyáltalán nem volt deszkalenyomat. Mellékletei: 1. A medence jobb oldalán bronzkapocs (I. t. 10), végein a felerősítésre szolgáló 2—2 hurkolással. Hossza 2.6 cm. 2. A mellen az előbbihez hasonló bronzkapocs (I. t. 11.) Hossza 2.6 cm.
16. *sír.* Mé 140. DNY-ÉK. Fej DNY-on. Hossza 110 cm. A koponyából csak az alsó állkapocs maradt meg. A karokat összekulcsolták. A csontokon fehér lenyomat látszott, ami valószínűleg a gyékénybecsavarás következménye lehetett. Legalább is az előforduló gyékénylenyomatok ezt sejtetik.
17. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 147 cm. A kezeket ölbe tették. Melléklete nem volt.
18. *sír.* Mé 49. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 156 cm. A bal alsó kar és felső lábszár hiányzott. A kezeket az ölbe tették. Melléklete nem volt.
19. *sír.* Mé 100. K-Ny. Fejjel Ny-on. A koponya és az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza térdtől vállig 95 cm. A kezeket az ölben karba tették. A csontvázat a gyékénybe csavarták. Melléklete nem volt.
20. *sír.* Mé 80. NyÉNy-KDK. Fej NyÉNy-on. Gyermekecsontváz. Hossza 108 cm. A bal kezét ölbetették, a jobb kéz nyújtva volt. Melléklete nem volt.
21. *sír.* Mé 95. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. A fej 40 cm-re fekszik a törzstől. A csontváz hossza a válltól a lábíg 162 cm. A jobb felsőlábszárcsont hiányzik. A kezeket összekulcsolták. A csontvázat gyékénybe csavarták. Ezenkívül a jobb oldalon a válltól a medencéig fakoporsó nyomai látszottak. A medencében bronzkapocs része feküdt (I. t. 12). Csak a horogszerű rész maradt épen, ennek hossza 2 cm.
22. *sír.* Mé 70. Ék-Dny. Fej Dny-on. Női csontváz. Hossza 170 cm. Kezeit az ölben összetették. Melléklete nem volt.
23. *sír.* Mé 85. DDny-ÉÉk. Fejjel DDny-on. Férficsontváz, hossza 165 cm. A bal alkar hiányzik. A jobb alsókart kinyújtották. melléklete nem volt.
24. *sír.* Mé 45. Dny-Ék. Fejjel Dny-on. Feldúlták. Melléklete nem volt.
25. *sír.* Mé 100. KÉk-NyDny. Fej NyDny-on. Gyermekecsontváz. Hossza 94 cm. Melléklete nem volt.
26. *sír.* Mé 50. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-on. Az alsó lábszárak hiányoznak. A csontváz hossza a térdtől a koponyáig 122 cm. A fej jobb oldalán két élére állított tégladarab, a bal oldalán két lapjával fekvő és egy élére állított tégladarab volt. Téglá-

- méret: Szélesség: 16,5, vastagság 3,5 cm. Hosszúság a töredékesség miatt nem állapítható meg.
27. *sír.* Mé 40. Ék-Dny, fejjel Dny-on. Férficsontváz, hossza 170 cm. A csontváztól balra a fej és a medence között koporsó famaradványai voltak. Melléklet nem került elő.
28. *sír.* Mé 25. Dny-Ék. Fej Dny-on. Férficsontváz. Hossza 170 cm. Melléklete nem volt.
29. *sír.* Mé 100. Ék-Dny. Fej Dny-on. A koponyát a szomszédos sír ásásakor feldúlták. A csontváz hossza a vállig 141 cm. Melléklete nem volt.
30. *sír.* Mé 70. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 156 cm. A kezeket az ölbe tették. Csontvázat gyékénybe csavarták. A fejnél bőrmaradvány feküdt.
31. *sír.* Mé 80. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-on. A koponya hiányzik. A csontváz hossza enélkül 142 cm. A kezeket az ölben összetették, a lábakat keresztbe rakták. Melléklete nem volt.
32. *sír.* Mé 55. NyDny-KÉk. Fejjel NyDny-on. Feldúlták. Csak a fej és a mellkas részei feküdtek az eredeti helyükön. Melléklete nem volt.
33. *sír.* Mé 110. Feldúlták.
34. *sír.* Mé 100. Ny-K. Fejjel Ny-on. Hossza 168 cm. A kezeket az ölben összetették. Mellékletei: 1. A jobb középső ujjon bronzkarikagyűrű (I. t. 24). Két bemélyített körbefutó vonal díszíti. Átm: 2,4 cm. 2. A medencelapát felett 12 cm-re koporsóvasalás (V. t. 9). Derékszögben meghajlik. 3. Ugyanott másik töredékes koporsókapocs (V. t. 8., 10), vashól. Kiszélesedő részén lyuk van. Hossza 4,5 cm.
35. *sír.* Mé 80. Dny-Ék. Fejjel Dny-nak. Női csontváz. Hossza 152 cm. Kezeit összekulcsolták. Melléklete nem volt.
36. *sír.* Mé 45. Dny-Ék. Fej Dny-on. Feldúlták. A töredékes koponya és a mellkas maradt meg. A sír földjéből bronzozetta töredéke (I. t. 32) került elő. Átm: 2 cm.
37. *sír.* Mé 40 cm. A 28. sír alatt feküdt. A 28. sír ásásakor megbolygatták.
38. *sír.* Mé 60. Feldúlták. A jobb kulcscsonton bronzpatina volt.
39. *sír.* Mé 55. Ny-K. Fejjel Ny-on. A fej hiányzott s az egész csontváz hiányosan maradt fenn. A bal alkar felületén bronzpatina látszott.
40. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Bolygatott.
A sír közelében, attól É-ra keresztcsont állkapocstöredék és 2 csigolya között ezüstérem feküdt. (II. t. 11). Valószínűleg V. László érme. Ugyanott bronzpityke töredéke (I. t. 18), került elő.
41. *sír.* Mé 50. Ny-K. Fejjel Ny-on. Férficsontváz. Hossza 160 cm. A bal felsőkar s a jobb alsó és felső lábszár hiányzott. A jobb kart a mellre tették, a bal a medencére hajlították. A jobb

- medencelapáton vascsat (II. t. 2) helyezkedett el. Lapos, szegletes. Hossza 4, szélessége 2,4 cm.
42. *sír.* Mé 100. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Férficsontváz. Hossza 171 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
43. *sír.* Mé 70. Ny-K. Fej Ny-on. Csak a felső rész maradt meg. A karokat összekulcsolták. Melléklete nem volt.
44. *sír.* Mé 100. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 110 cm. Bolygatott. Melléklete nem volt.
45. *sír.* Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza a vállig 150 cm. A jobb középső ujjon nyitott bronzgyűrű (I. t. 25) volt; hengeres átmetszetű, átm 1 cm.
46. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 167 cm. A bal mellen ezüstérem (II. 12). Antonio II. (1402—1418) aquileiai érme.
47. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 142 cm. A jobb alsó és felső kar hiányzik. A bal kart kinyújtották. A sír közelében S-végű bronz hajkarika (I. t. 6) helyezkedett el. Átm. 2,5 cm.
48. *sír.* Mé 55. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 170 cm. Melléklete nem volt.
49. *sír.* Mé 110. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 159 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
50. *sír.* Mé 150. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 162 cm. Kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
51. *sír.* Mé 80. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A templom északi fala közelében feldúltan feküdt. A koponya, hosszú csontok és a medence maradt meg belőle. Melléklete nem volt.
52. *sír.* Ebben négy koponya, egy állkapocs és három összetört alsó, felső lábszárcsont feküdt egy csomóban.
53. *sír.* Mé 68. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 165 cm. A kezeket kinyújtották.
54. *sír.* Mé 85. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz, hossza 154 cm. A jobb felső és alsó karesont, valamint a felső lábszárcsont hiányzott. A bal kezét kinyújtották. Melléklete nem volt.
55. *sír.* Mé 70. Feldúlták. Csak a koponya maradt meg. Ezen pártamaradvány volt.
56. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 145 cm. Az alsó állkapcsen vastag bronzpatina (pénz nyoma?) látszott. A nyakban kerek gyöngyszem (II. t. 6). A medence mellől szénmaradványok kerültek elő.
57. *sír.* Mé 120. K-Ny. Fej Ny-on. Mindkét alsó lábszárcsont és a bal felső lábszárcsont hiányoztak. A csontváz hossza térdig 70 cm. Melléklete nem volt.
58. *sír.* Mé 98. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 145 cm. Melléklete nem volt.
59. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-on. A fej hiányzik. Hossza a vállig 110 cm volt. A kezeket összekulcsolták. Mellékletei: 1.

- jobb mellen bronzpityke (II. t. 9., 10). Granuláció díszíti. 2. A bal medencelapáton köralakban gyöngysor (II. t. 5), 34 kisebb és 2 nagyobb kékesszürke gyöngyszem alkotja.
60. *sír.* Mé 70. Feldúlták. Csak a koponya maradt meg. Melléklete nem volt.
61. *sír.* Mé 80. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 151 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.
62. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fej Ny-on. A jobb láb, bal felső és alsó lábszárcsont hiányoztak. Hossza a koponyától a térdekig 104 cm. A jobb kart kinyújtották, a bal a medencére hajlították. Melléklete nem volt.
63. *sír.* Mé 60. Feldúlták. Csak a koponya fekiült eredeti helyén. Melléklete nem volt.
64. *sír.* Mé 40. Feldúlták. A fej Ny-on fekiült. Melléklete nem volt.
65. *sír.* Mé 60. K-Ny. A fej Ny-on. A jobb alkar, a bal alsó és felsőkar, valamint az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a koponyától a térdekig 110 cm. A csontváz jobb oldalán koporsónyomok voltak. Melléklete nem volt.
66. *sír.* Mé 50. K-Ny. A fej Ny-on. Teljesen feldúlták. Melléklete nem volt.
67. *sír.* Mé 50. K-Ny. A fej Ny-on. Kisgyermek 80 cm hosszú csontváza. Melléklete nem volt.
68. *sír.* Mé 40. Ny-K. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 154 cm. Mellékletei: 1. A kulcsont és a gerincoszlop csatlakozásánál két összeillő félgömbből álló, kerek felfüggesztővel ellátott bronzpityke (I. t. 19). Mindkét félgömböt félkörösen elhelyezkedő granulációs díszek borítják. Az alsó félgömb közepén egy hatágú csillagot szabályos hatszög fog közre. 2. Ugyanott hasonló pitykék (I. t. 20., 21), de a felfüggesztőjük hiányzik.
69. *sír.* Mé 75. Ék-Dny. A fej Dny-on. A koponya és az alsó lábszárak hiányoztak. A csontváz hossza a válltól a térdig 105 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
70. *sír.* Mé 65. K-Ny. A fej Ny-on. A koponya a jobb felső lábszár, a jobb felső és alsókar hiányzott. Hossza a lábaktól a vállig 99 cm volt. Melléklete nem volt.
71. *sír.* Mé 50. K-Ny. A fej Ny-on. Az alsó lábszárak hiányoznak. Hossza 96 cm. A csontvázon itt-ott fakorhadék volt. Melléklet nélküli.
72. *sír.* Mé 20. K-Ny. Fej Ny-on. A bal alsó lábszár hiányzott. Hossza 146 cm. Melléklete nem volt.
73. *sír.* Mé 40. K-Ny. A fej Ny-on. Hossza 150 cm. A mellcsonton közepén átlukasztott, meghatározhatatlan ezüstérem töredéke fekiült. A sírból sok faszénmaradvány került elő.
74. *sír.* Mé 93. Szélesség 45, hosszúság 120 cm. Gyermekcsontváz. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a térdig 81 cm. Mellékletei: 1. A homlokon pártadíszek (III. t. 34—36), apró bronz

- spirálisok. 2. A medence körül bőrv díszítményekkel (IV. t. 1a., b). Egyik végére két téglalapalakú bronzlemez erősítettek egymás mellé, amelyek közül az öv végénél levő csuklós. A másik végen kettős bronzlemez fogja közre az övet s ebből nyolc visszahajlított véggel képzett láncszem lóg le. A láncszemek rovátkák utánozzák a sodrást. Az övön téglalapalakú, középen homorú és elstilizált virágmintát utánzó bronzdíszek váltogatják egymást. E virágmotivumok alsó széléhez vasdróttal zeg-zúgos szélű díszes, négyzetes lemezkét erősítettek. Az öv teljes hossza 45, összekapcsolt formájában 22, szélessége 3.5 cm. A láncszem szemei 2 cm hosszúak. Az öv kiterített rajzát a 3. képen mutatjuk be. 3. A medence jobb oldalán koporsószeg vasból. (V. t. 16). Feje lapos. A szeg görbült. Hossza 3.5 cm. 4. A medencétől balra koporsószeg vasból (V. t. 15). A feje törött, a szeg meggörbült. Hossza 4.5 cm.
75. *sír.* Mé 120. Ék—Dny. Fej Dny-on. Női csontváz. Hossza 134 cm. A fejen pártadíszek (III. t. 1—33): bronzspirálisok, kerek — középen átlukasztott — bronzlemezek és megközelítően hengeres gyöngyök (X. t. 4). A sírban elvéve koporsónyomok mutatkoztak.
76. *sír.* Mé 100. K-Ny. Fej Ny-on. Gyermeccsontváz. Hossza 76 cm. A bal felsőkarnál kőgolyó állott (II. t. 8). Átm 2.5 cm.
77. *sír.* Mé 16. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 159 cm. Az állnál bronzkapocspár (I. t. 17) feküdt, a felerősítésre szolgáló hurkolással. Hossza 2.6 cm. A csontváz körül az alábbi koporsóalkatrészek helyezkedtek el: 12 koporsókapocs (VI. t. 5—7., 9—10., 12—13., 15—19) vasból, derékszögben meghajló végekkel. Hosszúságuk 4—6.5, szélességük 0.7—1.5 cm, 3 koporsókapocs töredék (VI. t. 8., 11., 14). 4 koporsószeg (VI. t. 1—4) vasból. Fejük kétoldalt laposan kiszélesedik. Kettő (VI. t. 1—2) derékszögben meghajlik. Hosszúságuk 8—16 cm.
78. *sír.* Mé 125. K-Ny. Fej Ny-on. A fej a törzstől távolabb feküdt. Férficsontváz. Hossza a vállig 125 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.
79. *sír.* Mé 140. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 165 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.
80. *sír.* Mé 158. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 155 cm. Női csontváz. Részben a 79. *sír* alatt feküdt. Melléklete nem volt.
81. *sír.* Mé 55. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza 127 cm. Melléklete nem volt.
82. *sír.* Mé 55. Magában álló koponya.
83. *sír.* Mé 55. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A medencétől felfelé eső rész hiányzott. Hossza a lábaktól a medencéig 65 cm. Melléklete nem volt.
84. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 145 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.

85. *sír.* Mé 65. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Csak a lábak maradtak meg. Melléklete nem volt.
86. *sír.* Mé 40. Feldúlt gyermeksír.
87. *sír.* Mé 56. Ék-Dny. Fejjel Dny-on. Férficsontváz. Hossza 167 cm. A kezeket az ölben összetették. A keresztcsonton ovális formájú vascsat volt (II. t. 1). Hossza 3 cm.
88. *sír.* Mé 55. Feldúlták.
89. *sír.* Mé 55. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 70 cm. A koponya bal oldalán ezüstérem. (II. t. 13). A kormányköz idejében (1444—1446.) verték. Középcn átfúrták.
90. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 150 cm. Feje és melle a 89. sír alatt feküdt. Melléklete nem volt.
91. *sír.* Mé 90. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 171 cm. A kezeket az ölben összetették. Meg nem állapítható helyről három kiszélesedő fejű, behajló végű vaskoporsószeget került elő (V. t. 11—13). Hosszúságuk 7—8 cm.
92. *sír.* Mé 90. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Az alsó- és felsőlábszárak hiányoztak. Gyermekcsontváz. Hossza 65 cm. Melléklete nem volt.
93. *sír.* Mé 40. Feldúlt gyermekcsontváz (X. t. 2). Körülötte kissé távolabb az alábbi övdíszek feküdtek: 1. Téglalapalakú, bemélyedő M-alakot mutató motívummal díszített, trébelt bronz-övdísz-töredéke (II. t. 17). 2. Szegletes formájú övdísz bronzból (II. t. 22). Középső része homorú, a domborodó rész stilizált virágmotívumot ad. Oldalai 3 cm hosszúak. 3. Négy övdísz töredékes formában került elő (II. t. 18—21). 4. Egy kék színű, lecsiszolt sarkú gyöngy (II. t. 23) is előkerült a sír környékéről.
94. *sír.* Mé 125. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A medencétől felfelé eső rész hiányzott. Hossza a medencéig 90 cm. Melléklete nem volt.
95. *sír.* Mé 150 Dk-Ény. Fejjel Ény-nak. Hossza 167 cm. Fakorhadékok nyomai látszóttak. A lábaknál két élére állított téglahelyezkedett el. Méretei: 34,5×16,5×5 cm.
96. *sír.* Mé 42. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz (X. t. 3). Hossza 147 cm. A kezeket kinyújtották. A fejnél két fél téglahelyezkedett el. A bal bokánál élére állított fél téglahelyezkedett el. A téglák méretei: 35×16,5×5 cm.
97. *sír.* Mé 75. Ény-Dk. Fej Ény-on. Hossza 160 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt. A csontváz a 96. sír alatt feküdt (X. t. 3).
98. *sír.* Mé 140. Feldúlták.
99. *sír.* Mé 180. Ék-Dny. Fejjel Dny-nak. Feldúlták, csak a medencétől a lábakig maradt meg. Fakorhadékok nyomai látszóttak. Melléklete nem volt.

100. *sír.* Mé 25. K-Ny. Fejjel Ny-nak. A koponya hiányzik. Hossza a vállig 120 cm. A csontváz felett 95 cm hosszúságban oldalára fektetett téglasor volt. (X. t. I). A téglák méretei: 30×17×5 cm. A medencéből bőrmaradvány került elő.
101. *sír.* Mé 85. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták.
102. *sír.* Mé 130. K-Ny. Fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 163 cm. A kezeket az ölben összetették. A jobb térd közelében laposfejú, behajló végű koporsószege feküdt (V. t. 14.) vashól. Hossza 5 cm.
103. *sír.* Mé 35. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz. hossza 115 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
104. *sír.* Mé 45. K-Ny. Fej Ny-on. Női csontváz, hossza 150 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
105. *sír.* Mé 35. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 151 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
106. *sír.* Mé 70. Ény-Dk. Fejjel Ény-nak. A 105. *sír* ásásakor a mell alsó részénél elvágták. A bal mellen Kálmán ezüst obulusa helyezkedett el (II. t. 14; C. N. II. I. 50).
107. *sír.* Mé 50. Ény-Dk. Fej Ény-on. Férficsontváz. Hossza 150 cm. Melléklete nem volt.
108. *sír.* Mé 65. K-Ny., fejjel Ny-nak. A koponya elporladt. A csontváz hossza a vállig 140 cm. A kezeket kinyújtották. A koponya helyének közelében sodrott bronztüredék (I. t. 33) került elő.
109. *sír.* Az altemplom törmelékei között hiányos koponya volt néhány bordacsonttal. Mé. 120 cm.
110. *sír.* Mé 140. Az altemplom déli falánál feldúlt csontváz feküdt. A gerincoszlopon és a kulcsesonton bronzpatina látszott. A sírból bronzkapocs töredéke (I. t. 22) került felszínre. Hossza 2 cm.
111. *sír.* Mé 140. Az altemplom déli falánál feküdt a feldúlt csontváz.
112. *sír.* Mé 70. Magában álló koponya Ny-nak fektetve.
113. *sír.* Mé 65. K-Ny. fej Ny-on. A medencétől lefelé eső rész hiányzik. A kezeket a mellre kulcsolták. Melléklete nem volt.
114. *sír.* Mé 75. K-Ny, fejjel Ny-nak. A 113. *sír* alatt feküdt. Hossza 120 cm. Melléklete nem volt.
115. *sír.* Mé 50. Feldúlt gyermekcsontváz. Csak a koponya maradt meg, a *sír* közelében bronzcsüngő (I. t. 23) volt, két függeszűvel, magassága 15 cm.
116. *sír.* Mé 80. Feldúlták.
117. *sír.* Mé 30. K-Ny. Fejjel Ny-on. Gyermekcsontváz. Hossza 132 cm. A karokat kinyújtották. A jobb alsókar és a jobb lábszár hiányoztak. Melléklete nem volt.
118. *sír.* Mé 50. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz. A fejnél feldúlták. Hossza a vállakig 140 cm. A kezeket az ölben összetették. A

halottat gyékénybe csavarták. Melléklete nem volt.

119. *sír.* Mé 140. K-Ny, fejjel Ny-on. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 156 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.
120. *sír.* Mé 35. K-Ny, fejjel Ny-nak. A koponya hiányzott. Férficsontváz. Hossza a vállig 142 cm. Melléklete nem volt.
121. *sír.* Mé 30. K-Ny, fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz. Hossza 125 cm. A keresztcsonton laposra kalapált bronzesat (II. t. 4) helyezkedett el. A csathoz két helyen átllyukasztott, kettős lemezből álló szíjszorítótag csatlakozik. A csat hossza 3.5 cm, szélessége 1.5 cm, a lemezé 2 cm, illetve 1.5 cm.
122. *sír.* Mé 50. Feldúlták.
123. *sír.* Mé 67. K-Ny, fej Ny-on. Férficsontváz. Hossza 152 cm. A medencében vaskoporsókapocs feküdt (V. t. 3). Végeit behajtották, hossza 11.5 cm. A nyakban esiszoltsarkú, oszlopformájú, kék üveggyöngy (II. t. 7) helyezkedett el.
124. *sír.* Mé 65. K-Ny, fejjel Ny-nak. Női csontváz. Hossza 157 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. Koporsónyomok látszottak.
125. *sír.* Mé 65. K-Ny, fej Ny-nak. Női csontváz. Hossza 152 cm. Kezeit az ölben összekulcsolták. Melléklete nem volt.
126. *sír.* Mé 165. K-Ny, fejjel Ny-nak. Gyermekcsontváz, hossza 67 cm. Fejénél élére állított téгла. Méretei: Szélesség 17, vastagság 4, hossza nem állapítható meg, mert töredékes.
127. *sír.* Mé 50. Két koponya feküdt egymás mellett, melléklet nélkül.
128. *sír.* Mé 50. K-Ny, fejjel Ny-on. Férficsontváz. Hossza 140 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
129. *sír.* Mé 55. K-Ny, fejjel Ny-nak. Hossza 100 cm. A kezeket a mellen összekulcsolták. Melléklete nem volt.
130. *sír.* Mé 50. Magában álló koponya.
131. *sír.* Mé 55. K-Ny, fej Ny-on. Gyermekcsontváz, hossza 60 cm. A koponyánál S-végű bronzhajkarika (I. t. 3). Átm 2.2 cm.
132. *sír.* Mé 55. Feldúlt csecsemőcsontváz.
133. *sír.* Mé 50. K-Ny, fej Ny-on. Az alsó lábszárak hiányoztak. Hossza a térdig 115 cm. Feje mögött élére állított téгла. Méretei: 32×16.5×3.5 cm.
134. *sír.* Mé 50. Feldúlták.
135. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejjel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 167 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
136. *sír.* Mé 80. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz. Hossza 148 cm. Bolygatott. A koponyánál 2 élére állított téгла feküdt. A koponya alatt S-végű bronzhalántékkarika (I. t. 4) volt. Átm. 2 cm.
137. *sír.* Mé 80. K-Ny, fej Ny-on, hossza 88 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

138. *sír.* Mé 80. K-Ny, fejfel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 152 cm. Koporsónyomok maradtak fenn. Melléklete nem volt.
139. *sír.* Mé 80. K-Ny, fejfel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 151 cm. A kezeket összekulcsolták. Melléklete nem volt.
140. *sír.* Mé 80. K-Ny, fejfel Ny-nak. A medencétől a lábakig eső rész hiányzott. A szájában bronzérem (II. t. 13; C. N. II. I. 87) volt, kora a XII. század eleje.
141. *sír.* Mé 80. Feldúlták.
142. *sír.* Mé 80. Feldúlták. A csontok nagyrésze nem feküdt eredeti helyén. A medence tájékán kerekátmetszetű bronzkarperrec (I. t. 28) helyezkedett el. Az egyik vége hegyesedő, a másik visszahajlított. Átm 4 cm.
143. *sír.* Mé 100. K-Ny, fejfel Ny-nak. Feldúlták.
144. *sír.* Mé 95. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 150 cm. A kezeket az ölben összekulcsolták. A medence fölött koporsóvasalás (V. t. 17) feküdt. Három szeg csontja maradt meg rajta, hossza 15, szélessége 2.5 cm. A koporsó méretei 165×70 cm.
145. *sír.* Mé 100. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 117 cm. A medence felett koporsózár feküdt (V. t. 1) vasból. Visszahajló alsó része felett függőleges nyílás van. Hossza 9, szélessége 4 cm. A zárhoz U-alakban meghajlított szög (V. t. 2) szolgáltat ütköző gyanánt. A medence közepében ovális vascsat (II. t. 3) helyezkedett el. Átm 2 cm.
146. *sír.* Mé 115. K-Ny, fejfel Ny-nak. A koponya hiányzik. A csontváz hossza a vállig 140 cm. A kezeket az ölben összetették. A medence közepében, a jobb medencelapáton, a keresztcsigolyákon és a nyak közelében kapocspár (I. t. 13—16) volt. Valamennyi bronzból készült. A horgos részt két szál drótból csavarták, a másik egy szál drótból van. Mind a két résznél 2—2 hurok szolgál a felerősítésre. A keresztcsigolyákon elhelyezkedő kapocs töredékes volt. Hosszúságuk 5 cm. A *sír* a 145. *sír* alatt feküdt.
147. *sír.* Mé 115. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 152 cm. A jobb kéz középső ujján bronzpecsétgyűrű (I. t. 26). A fejet és annak két oldalát bemélyedő vonalak díszítik. Átm 2 cm.
148. *sír.* Mé 115. K-Ny, fejfel Ny-on. Férficsontváz, hossza 152 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
149. *sír.* Mé 130. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 150 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.
150. *sír.* Mé 32. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 75 cm, a kezeket karba tették. Melléklete nem volt.
151. *sír.* Mé 40. K-Ny, fejfel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 153 cm. Melléklete nem volt. A *sír* a 150. *sír* alatt feküdt.
152. *sír.* Mé 20. K-Ny, a fej Ny-on. Csecsemőcsontváz, hossza 60 cm. Melléklete nem volt.

153. *sír.* Mé 40. K-Ny, fejfel Ny-nak. A könyök vonalától a lábakig eső rész hiányzott. A fej bal oldalán 3 S-végződésű bronzhalántékkarika helyezkedett el (l. t. 1., 2., 8), egyikük töredékes. Átm 3, ill. 1.5 cm.
154. *sír.* Mé 90. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 100 cm. A kezeket ölben összetették. Melléklete nem volt.
155. *sír.* Mé 70. K-Ny, fejfel Ny-nak. A medencétől lefelé eső rész hiányzott. Hossza a medencéig 100 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
156. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 156 cm. A kezeket összetették. Melléklete nem volt.
157. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz. hossza 156 cm. Koporsónyomok látszottak a sírban. A koporsó méretei: 162×64 cm.
158. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. A koponya hiányzik. Hossza a vállakig 158 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
159. *sír.* Mé 119. K-Ny, fejfel Ny-nak. Férficsontváz, hossza 172 cm. A kezeket ölben összetették. Koporsó nyomait lehetett felfedezni. Méretei: 180×70 cm.
160. *sír.* Mé 100. K-Ny, fej Ny-on. Női csontváz, hossza 152 cm. A kezeket összetették. A koporsó méretei 170×59 cm.
161. *sír.* Mé 44. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 125 cm. A kezeket kinyújtották. A koponyán 3 téglalapformájú bronzfejdísz (l. t. 29—31). A lemezek sarkait a felvarrás céljából átlukasztották. A főmotívum egy nvoleszírmű virág, amelynek porzóit pontocskák jelölik. A sarkok felé egy-egy stilizált levél látható. A szélek rovátkoltak. Mind a 3 lemez méretei 2.5×1.8 cm.
162. *sír.* Mé 44. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 75 cm. A kezeket az ölben összetették. A jobb kéz középső ujján nyitott bronzgyűrű (l. t. 27)volt. Külső oldalát egymást keresztező bekarcolt zeg-zugvonalak díszítik. Átm 0.9 cm.
163. *sír.* Mé 44. K-Ny, fejfel Ny-nak. Hossza 175 cm. Melléklete nem volt.
164. *sír.* Mé 44. Feldúlták.
165. *sír.* Mé 45. K-Ny, fejfel Ny-on. Női csontváz. Hossza 158 cm. A kezeket a test mellett kinyújtották.
166. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejfel Ny-nak. A koponya hiányzott. Hossza a vállig 159 cm. A kezeket kinyújtották. Famaradványok mutattak a 160×70 méretű koporsó létezésére.
167. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejfel Ny-on. Hossza 158 cm. A kezeket kinyújtották. Melléklete nem volt.
168. *sír.* Mé 60. K-Ny, fejfel Ny-nak. A koponya hiányzott. Férficsontváz. Hossza a vállig 143 cm. Melléklete nem volt.
169. *sír.* Mé 44. K-Ny, fejfel Ny-nak. Férficsontváz. Hossza 162 cm. A kezeket a test mellett kinyújtották. Melléklete nem volt.

170. *sír.* Mé 60. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták.

171. *sír.* Mé 60. Feldúlt kis gyermek csontjai között Zsigmond ezüst dénárja fekiüd (II. t. 16; C. N. II. II. 124. A.).

172. *sír.* Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Hossza 96 cm. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.

173. *sír.* Mé 50. K-Ny. Fejjel Ny-on. Hossza 56 cm. Melléklete nem volt.

174. *sír.* Mé 50. K-Ny. Fej Ny-on. Hossza 150 cm. A karokat kinújtották. Famaradványok mutatták a 165×62 cm méretű koporsó létezését.

175. *sír.* Mé 70. K-Ny. Fejjel Ny-nak. Feldúlták. Melléklete nem volt.

A templom déli fala mellett kívülről S-végű hajkarika (I. t. 9.) került elő. Átm 1.5 cm.

Megjegyezzük, hogy a temető ezzel még nincs teljesen feltárva.³ Az ásatások folytatása új sírokat eredményezne.

A megfigyelhető temetkezési szokásokról összefoglalóan az alábbiakat mondhatjuk:

A sírok mélysége 20 és 180 cm között váltakozott, azonban több mint 120 *sír* feküdt 40—80 cm közötti mélységben. Egymásra temetkezés nyolc esetben történt, de hét ízben melléklet nélküli sírokról van szó, a nyolcadik alkalommal pedig időrend szempontjából jellegtelen sírok feküdtek egymás felett. A felül elhelyezkedő *sír* koporsós volt.

A sírok irányítása általában keleti-nyugati. Keleti-nyugati irányban helyezkedett el 109, északkeleti-délnyugati irányban 28, északnyugat-délkeleti irányban 3, keletészakkelet-nyugatdélkeleti irányban 4, keletdélkelet-nyugatészaknyugati irányban 1, északkelet-délnyugati irányban 1, északészaknyugat-déldélkeleti irányban 1 *sír*. 28 *sír* irányát nem lehetett pontosan meghatározni. A fej valamennyi megfigyelt esetben a nyugati oldalon feküdt.

Feldúltak 27 *sírt*.

Megállapíthatólag férficsontváz volt 32, női 16, gyermek 20 *sírban*.

Koporsós temetkezés fordult elő huszonegyszer, téglasíros (X. t. 1. 5) nyolcszor. A 95. *sírban* a koporsón kívül téglákat helyeztek el a láb közelében.

Négy csontvázat gyékénybe csavartak.

A csontváz hiányos, vagy bolygatott volt — nem számítva a feldúlt sírokat — ötvennyolc *sírban*. A kezeket az ölben összetették negyvenhat *sírban*, tíz *sírban* viszont csontváz mellett egyenesen kinújtották.

A 144. *sírnál* a halott szájába érmet tettek.

³ A temető kiterjedésének meghatározása céljából K-Ny-i és É-D-i irányban átvágtuk a halmot. Megállapítható volt, hogy a sírok minden irányban csak a dombhajlat közepéig terjedtek. É-D-i irányban a temető hossza 34, K-Ny-i irányban pedig 32 m. Lásd térképét a VII. táblán.

Feltűnő, hogy sok sírban került elő faszénmaradvány, amelynek rendeltetése ismeretlen előttünk.⁴

A feldúlt sírokon kívül kilencvennégynek nem volt melléklete.

Érdemes még megemlíteni, hogy megfigyeléseink mindenben támogatják Szabó Kálmánnak a Kecskemét környéki temetők ilyen szempontok szerint való vizsgálata alapján közzétett megállapításait.⁵

A sírokban talált mellékletek alapján megállapíthatjuk, hogy a temető feltárt részét az Árpádkor elejétől a Hunyadiak koráig, a XV. század második feléig használták.

A mellékletes sírok közül árpádkori volt tizenegy (7., 45., 47., 106., 131., 136., 140., 142., 147., 153., 162). Valamennyi a templom déli oldalán helyezkedett el.

Hajkarikát találtunk a 7. (I. t. 7), 47. (I. t. 6), 131. (I. t. 3), 136 (I. t. 4) és 153. (I. t. 1., 2., 8) sírban. Valamennyi S-végű volt. A 153. sír kivételével, amelyben három volt, síronkint csak egy került elő. Kerek átmetszetűek, bronzból készültek. A szórványos leletek között is volt S-végű hajkarika (I. t. 9).

Bronzgyűrűk voltak a 45. (I. t. 25), 147. (I. t. 26) és a 162. (I. t. 27) sírokban. Kettő közülök nyitott (I. t. 25., 27), egy zárt fejgyűrű (I. t. 26.)

Bronzkarperce fordult elő a 142. sírban (I. t. 28). Ez nyitott végű és kerek átmetszetű.

Éremmelléklete volt a 106. (II. t. 14) és 140. ((II. t. 15) sírnak. A 106. sír érme Kálmán idejéből való (C. N. H. I. 50), a másiknál (C. N. H. I. 87) az uralkodó nem határozható meg, de a típus a XII. század elejére mutat.⁶

A mellékletek — elsősorban az érmek — azt bizonyítják, hogy a temetőbe az Árpádok alatt főleg a XI. század végén és a XII. század folyamán temetkeztek.

A leletanyag másik jelentősebb része a XIV. század végéről s a XV. századból származik s Zsigmond és a Hunyadiak korának viselet-történetéhez szolgáltat néhány értékes adatot. Csatok, kapcsok,ombok, gyűrű, pártadíszek és egy pártáöv érdemelnek ebből a szempontból figyelmet.

Csatok kerültek elő a 41. (II. t. 2.), 87. (II. t. 1), 121. (II. t. 4. és 145. (II. t. 3) sírokból. A 121. sír bronzcsatjának (II. t. 4) kivételével valamennyit vasból készítették. A 41. (II. t. 2) és 121. (II. t. 4) sí-

⁴ Banner János szerint a szén szimbóluma a tűzből melegének, amellét a világosságot is jelképezi: a hosszú álomba merült halott éjszakáját meg kell világítani. Lehet, hogy a faszéndarabkák égő állapotban kerültek a sírba. (Dolgozatok, 1927. 46. l.)

⁵ Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene, Bibliotheka Humanitatis Historica. III. Budapest, 1938. 35., 37—38. l.

⁶ E cikkben szereplő valamennyi középkori érem szíves meghatározásáért Dr. Huszár Lajos úrnak mondunk hálás köszönetet.

rokból előkerült példányok négyszögletesek, a 87. (II. t. 1) és 145. (II. t. 3) sírok csatjai oválisak. Az egyik téglalapalakú csathoz (II. t. 4) szélein átlukasztott és két lemezből álló szíjszorítótag csatlakozik. Hasonló vagy megközelítő csatformákat ismerünk — hogy távolabb ne menjünk — a Kecskemét-vidéki középkori sírokból⁷ és a csanád-megyeyi Makó—Mezőkopáncsról⁸ s Kaszaperről.⁹

Ruhakapcsok voltak a 15. (I. t. 10., 11), 21. (I. t. 12), 77. (I. t. 17) és 146. (I. t. 13—16) sírokban. Valamennyinek az anyaga bronz és ugyanazt a típust képviselik. Hasonlók a ma is használatban levő kapcsokhoz. Használatuk a XIV—XV. század folyamán általános lehetett, mert azonos példányokat ismerünk a hozzánk közel eső temetűleteken a kaszaperi¹⁰, Makó—mezőkopáncsi,¹¹ mezőkovácsházi¹², Magyarcsanád-bökényi¹³ temetőkből, de a kecskeméti muzeumból sem hiányoznak.

Füles bronzgombokat találtunk a 40. (I. t. 18), 59. (II. t. 9., 10) és 68. (I. t. 19—21) sírokban. Egy díszítetlen példány volt közöttük (II. t. 9), a többi díszes. Ezek is otthonosak e kori temetőinkben: Kaszaperen,¹⁴ Mezőkovácsházán,¹⁵ Makó—Mezőkopáncson,¹⁶ Kecskemét vidékén¹⁷ egyaránt fellépnek, sőt Csúton¹⁸ is megtaláljuk őket.

A 34. sírból előkerült egyetlen bronzgyűrűt (I. t. 24) két egymással párhuzamos, körbefutó bemélyedő vonal díszíti. Megfelelőjét Kecskemét vidékéről¹⁹ és Makó—Mezőkopáncsról²⁰ ismerjük.

Épen maradt pártát egyáltalán nem találtunk. Párta tartozékaira akadtunk a 74. (III. t. 34—36) és 75. (III. t. 1—33; X. t. 4) sírokban. A 75. sírnál apró bronzspirálisok (III. t. 1—18., 32., 33), középen átlukasztott kerek bronzlemezkek (III. t. 19—30) és néhány gyöngyszem (III. t. 31) mutattak a gyöngyös párta egykori jelenlétére. A 74. sírban hasonlóképen csak három bronzspirális maradt fenn a párta anyagából (III. t. 34—36).

A temetőben feltárt legszebb leletdarab kétségtelenül a 74. sír pártaöve (IV. t. 1a—1b; 3. kép). Hossza 43, szélessége 3,5 cm. A

⁷ Szabó K.: i. m. 48. l. 214—215., 217., 219., 220. Szabó a XIV. századra teszi a leleteket.

⁸ Dr. Bálint Alajos: A Makó—mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Dolgozatok, 1936. LXXIII. t. 2., 5. E temető kora a XIV. század vége és XV. század.

⁹ Dr. Bálint Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. Dolgozatok, 1938. XVI. t. 6—7. Ezek térnek el a legjobban a mi csatjainktól, de még így is rokonság ismerhető fel köztük. Bálint Hunyadi-koriaknak mondja őket.

¹⁰ Dolgozatok, 1938. XIX. 7., 9., 14

¹¹ Dolgozatok, 1936. LXXIV. 4.

¹² Dolgozatok, 1939. XXIX. 7.

¹³ Dr. Banner János: Jelentés a Magyarcsanád—bökényi próbaásatásról. Dolgozatok, 1926. 82. l.

¹⁴ Dolgozatok, 1938. XIX. 18., 21., 22.

¹⁵ Dolgozatok, 1936. LXXIV. 11., 13., 14.

¹⁶ Dolgozatok, 1939. XXIX. 4., 5., 6., 8.

¹⁷ Szabó K.: i. m. 46—47. l. Ezek mind ezüstből vannak.

¹⁸ Budapest régiségei XIII. 159. l. 31. kép.

¹⁹ Szabó K.: i. m. 55. l. 297.

²⁰ Dolgozatok, 1936. LXXIV. 10.

bőröv egyik végén két téglalapalakú bronzlap, a másikon ket-
tős lemezzel lelógó visszahajlított véggel képzett láncszemek
vannak (8 drb), amelyeken rovátkák utánozzák a sodrást. Magá-
ra az övre kilenc téglalapalakú közepén homorú lemezt és
ugyanannyi elstilizált virágmotívumot erősítettek, amelyek fel-
váltva következnek egymás után s róluk hétszirmú virágmin-
ták csiüngenek le.

Pártaövünkhöz hasonló példányt nem ismerünk a magyar-
országi eddig közzétett leletanyagban. Megemlítünk azonban
néhány olyan pártáövet, amely legalább bizonyos szempontból
egyeztést mutat a mienkkel. Így a benei temető LI. sírjának pár-
taöve²¹ éppenúgy láncban végződik, mint a paphalmi. A tisz-
újfalui E sír pártáövén²² más elrendezésben ugyan, de megta-
láljuk a közepén homorú, szögletes lemezeket, amelyeknek ki-
dolgozása is nagyjából a mienkkel egyező.

A 161. sír pártadíszének csak a négyszögletes lemezei (I.
t. 29—31.) maradtak meg. A közepén elhelyezkedő nyolcszír-
mú virágmotívumból elstilizált levelek indulnak ki a négy sa-
rok irányában, amelyeket az övre erősítés céljából átlukasz-
tottak. A széleket ferde rovátkák teszik zsinórszerűvé. E dí-
szeknek analógiáit nem találjuk az eddig publikált leletekben.
Megközelítőleg azonos formájú, és csaknem ugyanilyen tech-
nikával kidolgozott ezüst ruhadíszeket közölt Szabó,²³ ezek
azonban egészen más ábrázolást mutatnak.

Ugyancsak övdísz lehetett a 36. sír (I. t. 32.) virágmotívum-
töredéke. A virágmotívumok kedvelt díszítő motívumai voltak
a korszak művészetének. Ezt bizonyítja az a sok pártadísz, ame-
lyen fellépnek. Ha nem is azonos formában, de megtaláljuk
ezt a motívumot a Kecskemét-vidéken előkerült temetőkből,²⁴
Mezőkovácsházán,²⁵ Makó-Mezőkopáncson²⁶ és Kaszaperen.²⁷

A 93. sír övdíszai jórészt töredékesen maradtak fenn (II.
t. 17—22). Az egyik négyosztású töredék (II. t. 20) megköze-
lítő hasonmását Kaszaperről²⁸ ismerjük.

Az 56. (II. t. 6), 59. (II. t. 5) és 123. sírok (III. t. 7) gyön-
gyei időmeghatározás szempontjából jellegteleneek.

A 108. (I. t. 33), 110. (I. t. 22) és a 115. (I. t. 23) sír bronzmel-

²⁷ Dolgozatok, 1938. XVII. 2. A virágmotívum itt csak a dí-
szítés egy részét képezi.

²² U. o. 68. l. 350.

²³ Szabó K.: i. m. 51. l. 240—242., 245., 246.

²⁴ Szabó K.: i. m. 64. l. 338—343.

²⁵ Dolgozatok, 1939. XXX t.

²⁶ Dolgozatok, 1936. LXXIV. 16., 23., 25.

²¹ Szabó K.: i. m. 67. l. 345. Az öv díszítése egészen más moti-
vumokból tevődik össze.

²⁸ Dolgozatok, 1938 XVII. 8., 9. Ezek nagyobb méretűek, szé-
leik díszítettek.

3. ábra.

lékletei annyira töredékesek, hogy biztos rendeltetésüket nem lehet megállapítani.

A 76. sír kőgolyója (II. t. 8) valószínűleg játékszer volt.

A koporsóalkatrészek között egyenes, vagy meghajlított koporsószegeket (V. t. 6., 11—13. = 91. sír; V. t. 14. = 102. sír; V. t. 15—16. = 74. sír; VI. t. 1—4. = 77. sír; VI. t. 25. = 6. sír), vagy azok töredékeit (V. t. 7 = 9. sír; V. t. 8—10 = 34. sír; VI. t. 14 = 77. sír), két végükön derékszögben meghajlított pántokat, vagy azok töredékeit (VI. t. 5—13., 15—19. = 77. sír; V. t. 3. = 123. sír) záratokat és azok ütközőit (VI. t. 22. = 6. sír; V. t. 1., 2 = 145. sír; V. t. 5 = 9. sír), valamint koporsóvasalásokat (VI. t. 20—21., 23—24., 26—33 = 6. sír; V. t. 17. = 144. sír) találtunk. Koporsóvasalásokat és záratokat közöl azok rekonstrukciójával együtt Szabó Kálmán Kecskemét vidékéről²⁹, Gerevich László a csúti középkori temetőből,³⁰ koporsószegeket és koporsóvasalástöredékeket mutat be Banner János Nyársapátról,³¹ Bálint Alajos pedig Kaszaperről.³² Ez a felsorolás természetesen nem teljes. Egyébként sok esetben említik a középkori sírok közlésénél a koporsószegeket és egyéb koporsó alkatrészeket, de képüket nem közlik.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a koporsós sírok mellékletei mind a XIV. és XV. századra jellemzőek.

Temetőnk korának megállapításához a fentebb említett analóg leletek mellett a legbiztosabb támpontokat a 40. (II. t. 11), 46. (II. t. 12), 89. (II. t. 13) és 171. (II. t. 16) sírok érmei szolgáltatták. A legrégibb ezek közül Zsigmond érme (171. sír = II. t. 16; C. N. H. II. 124. A.). Zsigmond aquileiai kortársa az 1402—1418. között uralkodó II. Antonio érme került elő a 46. sírból (II. t. 12). A kormányköz (1444—1446.) idejének emlékét őrzi a 89. sír ezüstdénárja (II. t. 13. = C. N. H. II. 152). Valószínűleg V. László ezüsterme volt a 40. sírban (II. t. 11).

Ezen az alapon megállapíthatjuk, hogy a temető a vegyesházi királyok korában főleg Zsigmond és a Hunyadiak idejében volt használatban.

A templom (VIII. t.) homlokfala megközelítőleg nyugatnak, a szentély ennek megfelelően csaknem pontosan keletnek nézett. A hossz tengely a K-Ny-i iránytól 20 fokkal tért el keleten északnak, illetve nyugaton délnek. A templom belső tengelyének teljes hossza 16,2 m, amiből a szentélyre 7 m jutott.

A félkörösen végződő szentély (XI. t. 1) átlagos belső szélessége

²⁹ Szabó K.: i. m. 56. l. 303—312. és 57. l. 319—322., 313—318.

³⁰ Dr. Gerevich László: A csúti középkori sírmező, Budapest Régiségei XIII. kötet, Budapest, 1913. 112. l. 4. kép és 135. l. 21—22. kép.

³¹ Banner János: Középkori emlékek a nyársapáti templompartról. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára II. Szakosztály Közleményei 7. sz. 2. kép 14—26.

³² Dolgozatok, 1938. XXI. 2., 6., 8.

4.3 m. Falának nagy részéből — az északi oldalfalon és a körív teljes hosszában — csak a döngölt sárgaföld maradt meg, amely alapul szolgált. A legnagyobb ívelésnél, mintegy két m hosszúságban még ez is hiányzott. E döngölt sárgaföld szélessége 80 cm, vastagsága 30 cm. A szentély déli falának egész hosszában, ha nem is mindenütt a teljes szélességben, eredeti helyükön fekvő köveket találtunk téglával vegyesen. E kőfal szélessége is 80 cm volt s az alapot itt döngölt sárgaföld képezte. A templom hossz tengelyének keleti végétől északra és délre egy-egy m távolságban 80 cm széles és északon 30, délen 46 cm hosszú, 30 cm vastag döngölt sárgaföldréteg csatlakozott a szentély ívéhez, amelyek minden valószínűség szerint támpillérek nyomai lehetnek. A szentély szintje a mai földfelszínhez viszonyítva 40 cm mélyen volt.

A szentély északi — evangéliumi — oldalához a hossz tengely keleti végétől 70 cm-re (a fal belsejétől számítva) a téglalapalakú sekrestye (XII. t. 1—2) kapcsolódott. A belső hossza 3.6, szélessége 3.3 m. Falainak nyomát csak a 70 cm széles sárgaföldalapozás mutatta. Ugyanabban a szintben feküdt, amelyben a szentély.

A szentély falaihoz mind a két oldalon derékszögű megtörés után csatlakoznak az egy m széles, 10.2 m hosszú főfalak, amelyek végig egymással párhuzamosan haladnak. A templom hajójának (XI t. 3) hossza 9.2, szélessége 5.9 m.

A déli oldalfal (XII. t. 3—4) teljes egészében megmaradt eredeti helyén. Itt azonban feltűnő, hogy a köveket — sárgaföld alap nélkül — egyenesen a fekete földre rakták és téglának, vagy téglatörmeléknek semmi nyoma sincs. A fal aljának szintje 90 cm mélyen volt. A terméskövek egy-két sor vastagságban maradtak épen. A templom hossz tengelyének keleti végétől 8.5 m távolságnak megfelelő helyen a külső oldalon 70 cm vastag, 125 cm széles támpillér terméskőből való nyomait találtuk. Ugyanennan számítva 14.5 m-nyi távolságnak megfelelően 70 cm vastag, 170 cm széles másik támpillér kötőrmelékkel vegyes sárgaföldmaradványai voltak. A fal végéhez 2 m hosszú, 1.7 m széles sárgaföldréteg csatlakozott. Vastagsága 80 cm.

Az északi oldalfalat (XII. t. 1., XI. t. 4) a kiszögeléstől számított 3—4 m hosszúságban teljesen feldúlták. A templom hossz tengelyének keleti végétől számított 8—10 m közötti szakasznak megfelelő részén a hiányzó fal belső oldala mentén sárgaföldnyomok mutatkoztak. A 10—16.2 m szakaszon jófentartásban három sor terméskő magasságban maradt meg a kőfal (XI. t. 4), amelyei nagyobb, egyenesre faragott, kövekből építettek úgy, hogy ezek hézagait kisebb kövekkel és habarccsal töltötték ki. A sárgaföldalap itt is hiányzott. Téglá sem került elő. A fal aljának szintje 105 cm-rel mélyebb volt a mai felszínnél, tehát a szentélynél jóval mélyebben feküdt. A fal hiányzó részénél a déli oldali támpillérrel szemben, kívülről kis sárgaföld réteg helyezkedett el, amelyből az egykori pillérre lehet következtetni. A hossz tengely

keleti végétől 14.5 m-re eső távolságnak megfelelően újabb támpillér maradványai voltak. Alapjának hossza 1.7, szélessége 0.7 m. A fal végéhez itt is két m hosszú, 1.7 m széles sárgaföldréteg csatlakozott. Vastagsága 110 cm. Tetejének szintje 30 cm mélyen volt.

A homlokkal nyomai (XI. t. 2) csaknem teljesen hiányoztak.

A hajó — és részben a szentély — közepén 8.5 m hosszú, 2.5 m széles altemplom (kripta?) helyezkedett el, amelynek hossz tengelye összeesett a templom hossz tengelyével. Keleti széle a templom tengelyének keleti végétől 6 m-re volt, tehát 1 m-re nyúlt be a szentélybe. Sok laposra faragott és durva terméskövel és a beszakadt földdel volt tele. Szélei azonban élesen elváltak a behullott törmeléktől. Mélysége 271 cm, a déli oldalfal alapjától 184 cm. Az altemplom alapja egyenletes, csupán a keleti részében emelkedik; itt 12 cm-rel magasabb, mint másutt.³³

A templom területéről az 51., 52., 69., 92., 93., 94., 98, 99, 109., 110., 111. és 119. sírokon kívül³⁴ az alábbi szórványos leletek kerültek elő:

Az apsis közelében S-végződésű bronzhalántékkarika (I. t. 5.) átm: 1.8 cm.

Az apsisban peremes szélű, kerek ablakszem töredéke (III. t. 37.) üvegből. Ívelt ablak része lehetett. Méretei: 5.6×3.4 cm.

A szentélyben:

1. Ablaküveg töredéke (III. t. 38). Hossza 3.5 cm, vastagsága 0.2 cm.
2. Szürke, jól iszapolt edény aljából készített orsógomb (I. t. 24). Átm 4 cm.
3. Két laposfejű vasszög (IV. t. 18., 20). Az egyik görbült, hosszúságuk 7.5, illetve 4.5 cm.
4. Derékszögben meghajlított vaskapocs töredéke (V. t. 19), hossza 2.5 cm.
5. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy (V. t. 26), kúpalakú, belül üres. A kúp alapját vaslemez borítja. Hossza 11, az alap-átm. 3.5 cm.

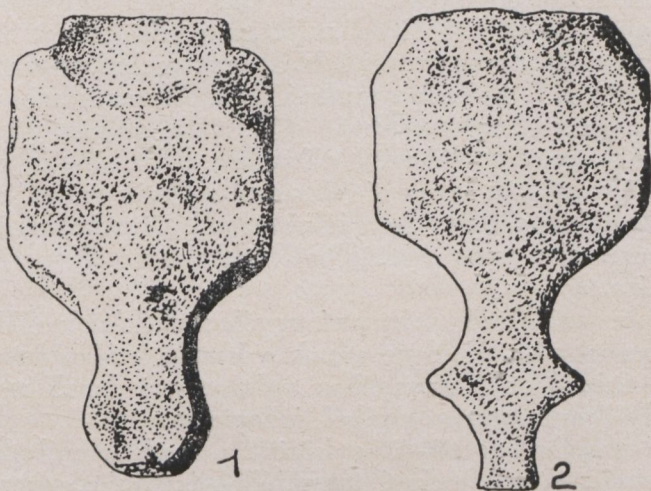
A templom hajójából:

1. Öt vasszeg (V. t. 21—25.) Fejük lapított. Egyiknek a vége görbített. 5, 6, 8.6, 8.8 és 9 cm hosszúak.
2. Egyenes fokú enyhén ívelt pengéjű vaskés (V. t. 27). Nyél-nyújtványán lyuk van, hossza 14.9 cm, a penge legnagyobb szélessége 1.8 cm.
3. Apró bronzspirálisokból álló pártadísz-töredékek (II. t. 23).
4. Téglatöredék. Csak egy töredéknek lehetett két méretét megállapítani: Szélessége 16, vastagsága 5 cm.

³³ Az összes mélységi adatoknál figyelembe kell venni, hogy a templom dombon épült s az alapozás mélysége nem volt mindenütt azonos.

³⁴ A sírok leírását lásd a temető tárgyalásánál.

Az egész templomból szerte-széjjel, de főleg a szentély területéről 16 bordatégla (IX. t. 1—15., 17) töredéke és egy kerekre faragott tégladarab (IX. 16) került felszínre. A három megközelítőleg ép példány (IX. t. 1—3), méretei: $21 \times 10 \times 7$, $21 \times 12 \times 7$, illetve $20 \times 12 \times 7$ cm. Két típust lehet a bordatéglák között megkülönböztetni (4. kép 1., 2.); az egyiknél (4. kép 2) az elkeskenyedő rész kereszt alakot utánoz³⁵ (IX. t. 4—5, 8—14) s kiszélesedő része ferde megtörés után végződik; a másiknál (4. kép 1) elkeskenyedő rész egyszerűen lekerekí-

4. ábra.

tett (IX. t. 1—3., 7., 15., 17) s a kiszélesedő rész derékszögű megtörés után záródik. (IX. t. 7.)

A szentély falából is előkerült egy $29 \times 16 \times 6$ cm-es méretű tégl.

A templom keletkezésének idejére vonatkozóan a területén előkerült leletekből csak igen gyér következtetéseket vonhatunk le. Az itt talált tárgyak nagy része ugyanis jóval későbbi korból, az elpusztulást megelőző időszakból származik.

Korai időpontra egyedül az apsisban talált kora-árpádkori halántékkarika (I. t. 5) mutat. De hogy a templomnak már az Árpádkor elején — ha nem is a feltárt formában — állania kellett, arra enged következtetni a körülötte fekvő temető sírjaiból előkerült, egy Kálmán király idejéből származó (106. sír) és egy a XII. század elejére datálható (140. sír) érem. Emellett szól az is, hogy a templomtól mintegy 500 m-re levő halmon feltárt másik árpádkori temető sírjai is mind a Szent István és I. Endre közötti időből származnak.

Maga a templom is több építési időszakot mutat. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az a tény, hogy míg a szentély falait végig sárgaföldalapra építették s ezeknek anyagában a terméskő mellett a

³⁵ Teljesen azonos téglafarmát ismertetett Felsőmonostorról Szabó Kálmán (i. m. 133. l. 626.)

tégla is szerepel, addig a főfalak sárgaföldalapozás nélkül és csak terméskőből épültek. Ezenkívül a két alapozás szintje is különböző. Mindezekből következik, hogy a templom árpádkori kezdeti formája csak a szentélyt foglalta magában s ez román stílusban épült.

A tatárjárás után újra épült, ekkor építették hozzá a hajót és az altemplomot (kriptát?).³⁶ Valószínű, hogy ez az átépítés már a gótika szellemében történt.

Később — a temető leleteiből következtethetőleg talán Zsigmond alatt — építhették a sekrestyét, amely alatt ismét sárgaföld alapot találtunk. Megerősíti ez utóbbi feltevést az a körülmény, hogy a sekrestye északnyugati sarka alatt feldúlt gyermekesontváz (93. sír = X. t. 2) fekiült a XV. századra mutató pártadíszmaradványokkal (II. t. 17—23). Az összes bordatéglák (9—15., 17) a divatos gótikára mutatnak. A szórványosan előkerült pártadísz (II. t. 25) is a XV. században szokásos párták gyakori eleme. Az egyik ablaküvegtöredék (III. t. 37) az ablak gótikus formájára enged következtetni. A templom a mohácsi vész után pusztulhatott el s a török uralom alatt nem épült újra.

A templom területéről származó egyéb mellékletek (III. t. 38, V. t. 18—27) nem mondanak ellene ennek a kormeghatározásnak, mert a XIV. és XV. század emléanyagában valamennyi darab megtalálható s az időmeghatározás szempontjából jellegtelen.

1943. évi szeptember 17—25-e között a Paphalomtól délre fekvő és Farkas Istvánt 2219/6. számú tanyájához tartozó szomszédos halmon végeztünk kutatásokat. Ez alkalommal csak a halom keleti felét lehetett megásni, mert a nyugati odala dohánnyal volt beültetve. A feltárt területrészen az alábbi 18 sír került elő:

1. sír. Mé 45. NyDny-Kék. Fejjel NyDny-nak fekiült. Hossza 155 cm. Az alsó lábszárakat átvágták. A lábfeje hiányoztak. A kezeket az ölben összetették. Melléklete nem volt.
2. sír. Mé 60. NyDny-Kék. Fejjel NyDny-nak. Hossza 167 cm. Kezeit kinyújtották. A fej jobbradólva fekiült. Mellékletei: 1. A nyakban S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 1). Átm 2,5 cm. 2. Ugyanott másik S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 2), átm 1,5 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 3). Átm 1,5 cm. 4. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 4). Átm 1 cm.
3. sír. Mé 60. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 162 cm. Kezeit az ölben összetették. Egyetlen melléklete, Péter rossz fenntartású ezüstdénárja (XIII. t. 5). a koponya bal oldalánál helyezkedett el.
4. sír. Mé 50. NyDny-Kék. Fej NyDny-on. Hossza 165 cm. Az alsó karok hiányoztak, a koponya bal oldalán fekiült. Melléklete nem volt.

³⁶ Az Alföldön ugyan nem szokásos az altemplomok építése, de mégis erre kell következtetnünk a templom esetében. Itt ugyanis esontváznak, vagy temetkezésnek egyáltalán nem találtuk nyomát.

5. *sír.* Mé 50 cm. NyDny-KÉk. Fej NyDny-on. Hossza 170 cm. Kezeit kinyújtották. Melléklete nem volt.
6. *sír.* Mé 50. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 120 cm. Egyetlen melléklete bronzhajkarika (XIII. t. 6), amely a fej közelében helyezkedett el.
7. *sír.* Mé 40. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 140 cm. A koponya hiányzott. A kezeket a medencében összetették. Melléklete Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 7) volt, amely a bordák közül került elő.
8. *sír.* Mé 30. NyÉny-KDk. Fej NyÉny-on. Hossza 149 cm. Kezeit kinyújtották. Mellékletei: 1. A medence jobb oldalán — csípőlapát külső felszínén — ezüstgyűrű (XIII. t. 8). A négyszögletes keresztmetszetű |karikára apró, háromszög alakban elhelyezett, gömböcskéket forrasztottak. Átm 2.5 cm. 2. A koponya bal oldalán S-végződésű bronzhalántékkarika (XIII. t. 9). Átm 1 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 10). Átm 2 cm.
9. *sír.* Mé 50. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 135 cm. Melléklete nem volt.
10. *sír.* Mé 35. NyÉny-KDk. Fej NyÉny-on. Hossza 126 cm. A mellésonton bronzgyűrű helyezkedett el (XIII. t. 11), amelynek külső oldalát ferdén haladó rovátkák díszítik. Átm 2 cm.
11. *sír.* Mé 48. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 165 cm. A kezeket kinyújtották. A medencecsont jobb külső szélén bronzgyűrű (XIII. t. 12) feküdt. Nyitott végei lassan hegyesednek. Átm 2 cm.
12. *sír.* Mé 25. NyDny—KÉk. Fej NyDny-on. Hossza 160 cm. A csontváz alatt I. Endre ezüstdénárja (XIII. t. 13) volt.
13. *sír.* Mé 50 cm. Ny-K. Fej Ny-on. Hossza 150 cm. Mellékletek: 1. A jobb kézen négy szálból sodrott, nyitott végű ezüstgyűrű (XIII. t. 14). Átm 2.5 cm. 2. A nyak körül gyöngyök (XIII. t. 15). Kettőscsontkakúpformájú, csiszolsarkú, oszlopalakú egyes és iker példányok egyaránt előfordulnak köztük. Sárga és szürke színűek. Anyaguk paszta. 3. A szájban Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 16; C. N. H. I. 1). 4. A bal oldali 8. bordánál Szent István ezüstdénárja (XIII. t. 19; C. N. H. I. 1). 5. A medence bal oldalának külső szélén S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 18). Átm 1 cm. 6. A sír földjében S-végződésű bronzhalántékkarika (XIII. t. 17). Átm 2 cm.
14. *sír.* Mé 35. Ny-K. A fej Ny-on. Hossza 160 cm. Kezeit a medencében összetették. Mellékletei: 1. A koponya bal oldalán S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 21). Átm 2.5 cm. 2. A koponya bal oldalán S-végű bronzhajkarika (XIII. t. 22). Átm 1.5 cm. 3. A koponya jobb oldalán S-végű hajkarika (XIII. t. 23). Átm 2.5 cm. 4. A nyak körül gömbölyű és hengeres, zöld és szürke pasztagyöngyök (XIII. t. 20). 5. Az összehúzott térdek között élobból készült tűtartók (XIII. t. 24). Négyszögletes

keresztmetszetű. Mind a négy oldalát rácsminta díszíti. Hossza 5, átm 0.7 cm.

15. *sír.* Mé 40. Ny-K. A fej Ny-on. Hossza 162 cm. A bal alsó karnál belül S-végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 25) volt. Átm 2 cm.

16. *sír.* Mé 47. NyDny-Kék. A fej NyDny-on. Hossza 173 cm. Mellékletnélküli.

17. *sír.* Mé 40. NyDny-Kék. A fej NyDny-on. Hossza 171 cm. Mellékletnélküli.

18. *sír.* Mé 45. NyDny-Kék. A fej NyDny-on. Hossza 159 cm. A koponya jobb oldalán S végű bronzhalántékkarika (XIII. t. 26) helyezkedett el. Átm 2 cm.

A temető sírjainak mélysége 25—60 cm. Ezek is általában a nyugat-keleti irányt követték. A nyugat-keleti irányban fekiüdt 8, nyugatdélnyugat-keletészakkeleti irányban 8, és nyugatészaknyugat-kelet-délkeleti irányban 2 csontváz. A fej mindig a nyugati odalon volt. Egymásra temetkezés nem fordult elő. A csontváz hiányos volt három esetben. Négy csontváznál a kezeket az ölben összekulcsolták, másik négynél viszont a test mellett egyenesen kinyújtották. A 13. *sír* csontvázának a szájába érmek tettek. Hat *sír* mellékletnélküli volt.

A sírokból előkerült mellékletek — 13 S-végű halántékkarika (XIII. t. 1—4., 9—10., 17—18., 21—25., 25—26), 1 síma halántékkarika (XIII. t. 6), két síma (XIII. t. 11—12), 1 sodrott (XIII. t. 14) és egy díszített (XIII. t. 8) gyűrű, 2 gyöngyfűzér (XIII. t. 15., 20) és egy ólomtűtartók (XIII. t. 24) — nagyrésze annyira jellemző az Árpádkor elejére, hogy a velük előkerült érmek (XIII. t. 5., 7., 13., 16., 19) nélkül is tisztán analógiák alapján a XI. századra datálnák sírjainkat. Az érmek azonban még pontosabb időmeghatározást tesznek lehetővé. Három közülük (7. *sír* = XIII. t. 7, 13. *sír* = XIII. t. 16., 19.) Szent István, egy Péter (3. *sír* = XIII. t. 5), egy pedig I. Endre (XIII. t. 13) idejéből való. Ezek alapján temetőnk korát a Szent Istvántól I. Endre haláláig terjedő időre (1000—1060-ig) tesszük.

Nyilvánvaló, hogy a két temető között — amelyek egymástól való távolsága 500—600 m — annyiban összefüggés mutatható ki, hogy ugyanahhoz a településhez tartoztak. A korábbi település ez utóbbi temetőhöz eshetett közelebb. A település nyomát azonban nem találtuk meg.

* * *

A zentai határnak azt a részét, ahol az ismertetett templom és temetők fekszenek, ma Paphalomnak, a mellette elterülő sík területét pedig Csésztónak nevezik. A Csésztó (Csésztó) név — mint lejjebb (59. jegyzet) látni fogjuk a Csecstó alaknak elszlávosodott formája lehet. A régebbi időben valószínűleg az egész határrészre — tehát a dombos részen épült falura is — kiterjedt ez a név s eredetét a sík területrészen egykor elhelyezkedő jelentős halastó elnevezésében kell keresnünk.

E halastó említését okleveleinkben először 1224-ben találjuk. Ekkor Gyula nádor a budai káptalan kérésére egy Sebestyén nevű pappal körüljárattja a halastó és a hozzátartozó föld határait s a birtokot új határjelekkel láttatja el. A halászó hely és környéke ebben az időben már „régől fogva” a budai káptalan tulajdona volt.³⁷ Ebben az oklevélben a „Chechtoo” nevű halastavon kívül szerepel egy „Chechtow”-nak nevezett csatorna, amely a halastavat a Tiszával köti össze.³⁸

A tatárjárás utáni zavaros helyzetben — úgy látszik — ismét el akarták venni a budai káptalantól e birtokát, mert IV. Béla és V. István 1264-ben újabb oklevélben biztosítják a halastónak a budai káptalan részére való visszaadását.³⁹

³⁷ Wentzel Gusztáv: Árpádkori új okmánylár VI. kt. Budapest, 1867. 426. l. 269. sz. oklevél. Az idevonatkozó rész: „Sciat ilaque etas presens et noscat posterat, quod universum Capitulum Budensis Ecclesie considerans predia et piscinas collata eidem Ecclesie ab antiquo; ne prolixitate temporum, vel metarum vetustate super eis calumnia suboriri (sic!), a nobis humiliter postulavit, quod eorum piscinam, que wlgó Chechtoo dicitur de nostris fidelem qui cam circumspiceret et nonas (sic! — helyesen novas) metas veteribus apponeret, transmitteremus. Nos igitur Sebastianum clericum, fidelem et providum, ad negotium tam arduum decrevimus destinandum. Predictus igitur Sebastianus vicinis convocatis et omnibus commetalibus, predictae piscine terminos circuevit, et ex circumiacentibus memorate piscine nec est inventus aliquis contradictor.”

Ezt az oklevelet Dudás Gyula is említi „Zenta az Árpádok korában” c. cikkében. Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, VI. évf. 1890. 182. l.

³⁸ Wentzel: U. o. „terra prefate Ecclesie... versus orientem protenditur ad aqueductum, qui Chechtow dicitur...”

³⁹ Wentzel: i. m. III. kt. Budapest, 1862. 106–107. l. 74. oklevél: „Nos Philipus Strigoniensis, Schmaragdus Colocensis Archiepiscopi, Rolandus Banus totius Scavoniae, Magister Maurilius Tavarnicorum Domini Regis... Ladislaus Vayvoda Transylvanus Magister Baas, Judex Curiae Illustris Regis, iudices ab utrisque Regibus, pro utilitate Regni deputati significamus quibus expedit universis, quod piscinam Ecclesie Budensis Chechtov vocatam portui Zyntha adiacentem, decrevimus restitui Ecclesie Budensi memorate... sine aliqua difficultate iustitia mediante...”

Az oklevelet Dudás is idézi fentebb említett cikkében. Bátfai Szabó László „Óbuda egyházi intézményei a középkorban” c. munkájában (Budapest, 1905.) az 52. lapon így idézi oklevelünket: „1264. május 28. Szűz Mária sziget. Fülöp esztergomi érsek és társai mint a király által megbízott bírák a zentai kikötőhöz tartozó Csestó halastavat visszaítélik az (ó)budai egyháznak”. A szerző értekezését ugyan nem fogadjuk el, mert a halastó ebben az időben még nem tartozott Zentához, de érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy a tó nevét Csecs-tónak olvassa. Hasonlóképpen jár el Hermann Ottó is: Csecs-tó „azokat a helyeket látta el vízzel (szoptatta), ahol a vejszék fel voltak állítva”. Lásd: Magyar halászat, II. 776. l.

Csánki: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Budapest, 1890) I. kt. 680 l. szintén Csecs-tónak olvassa tavunk nevét.

Jerney János: Magyar nyelvkinészek Árpádék korszakából. Pest 1854. 23. l., ugyancsak Csecs-tó megnevezést közöl.

A Magyar Oklevélszótár (Budapest, 1902–1906.) 117. lapon „Csäcs-Tó” címszó alatt Hermann Ottó fentebb helyét idézi.

Melich János: Egy fejezet a történelmi magyar hangtamból c. cikkében (Nyelvtudományi Közlemények 44. kt. 333–372. l.) kimutatja, hogy az oklevelekben előforduló ch a következő magyar hangoknak felelhet meg: ch = k; ch = cs; ch = cz; ch = th és ch = kh (333. l.). Ugyanakkor azonban jegyzetben hangsúlyozza, hogy

A XIII. század végéig nyugodtan élvezhette a káptalan a halastónak és a hozzátartozó földnek jövedelmét. Az utolsó évtizedben azonban ismét nehézségek támadtak, mert III. Endrének 1292-ben újból meg kellett erősítenie az 1224-i és 1264-i oklevelek érvényét.⁴⁰

A következő században valamilyen ok miatt mégis elvesztette az óbudai káptalan ezt a birtokát. Nagy Lajos idejéből t. i. arról van tudomásunk, hogy: „Alsó-Adorján egy része... Geszti Lőrinc fiáé Jánosé volt 1350-ben és még 1377-ben is a Chechtó nevű halastóval⁴¹ együtt. Azt is tudjuk, hogy ezzel a Geszti Jánossal az alsó-adorjáni apácák, akik az óbudai káptalanhoz tartoztak és annak birtokán éltek 1377-ben határperben⁴² voltak. Hogy ennek a pernek mi volt a tárgya és ki lett a nyertese, azt nem tudjuk. Nem lehetetlen, hogy éppen a halastó birtokjogáról folyt a vita, mert 1388-ban Zsigmond újból megerősítette a II. Endre idejéből származó 1224. évi oklevél érvényét, amelyről közben a pecsét leesett.⁴³ Ekkor tehát ismét a budai káptalan tulajdonába került. Valószínűleg a XV. század közepéig nem is cserélt gazdát. 1450-ben azonban ismét „a Geszti nemesek itt a birtokosok, részöket csak Nagy-Adorjánhoz szabad eladniok.”⁴⁴

A halastó és a hozzátartozó birtok e századi történetének megvilágításához nincs több adatunk. A mohácsi vést megelőző idők viszonyaiba érdekes betekintést tesznek lehetővé az országos levéltárban őr-

„a régi oklevelek „Chechto” szava egyelőre nincsen megfejtve” és megemlíti, az Oklevélszótárban található megfejtési kísérletet; „Csécs-tó”. (345. l.) Minden valószínűsége meg van annak, hogy a halas tó eredeti neve Cseestó.

⁴⁰ Fejér: Codex Diplomaticus. Tom VI. Vol. I. 115—116. l. A megfelelő rész: „Ad universorum ignitur notitiam harum serie volumus pervenire; quod fideles et devoti nostri Magister M. Prepositus et Capitulum Budensis Ecclesie super facto piscine Chechto vocate, exhibuerunt nobis patentes litteras sub sigillis pendentibus Archiepiscoporum et aliorum Iudicum regni generalium, petentes eas nostris litteris confirmari...” (ezután következik az 1264-i oklevél bevezetése).

„Super distinctionem autem metarum eiusdem piscine exhibuerat nobis litteras patentes Julae Palatini...” (itt az 1224-ben kiadott oklevél eleje olvasható)

„Nos itaque veritati gestorum fidem plenariam adhibentes ipsas litteras de verbo ad verbum insertas praesentibus, sigillis authenticis communitas, in nulla sui parte vitiatas in aeternam rei memoriam, presentis scripti patrocinio confirmavimus explorata ipsius Budensis Ecclesie iustitia suadente...”

Az oklevelet Dudás idézett munkáján kívül Ortway Tivadar is említi: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig. Bpest, 1882. I. kt. 191. l. Érdekes, hogy az 1224. évi oklevél alapján Ortway is megkülönbözteti a halastótól a Chechtow nevű vízvezetékét (Lásd u. o.) s ezt külön címszó alatt tárgyalja.

⁴¹ Iványi István: Bács-bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára II. kiadás, Szabadka, 1909. II. kt. 6. l.

⁴² U. o. 7. l. Ezt a határpert megelőzőleg itt olvashatjuk még: „Az Alsó-vagy Kis-Adrián egy része és Chechtau (a Zenta melletti mai Csesztő puszta továbbra is az említett Geszti Lőrinc és utána fia János birtokában voltak”. Sajnos, Iványi oklevelét egyáltalán nem említi. Másoknál tudjuk, hogy Geszti János 1364-ben esküdött ülnök volt a nádori törvényszékben Bodroghban (Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monografiája I. kt. 178. l.)

⁴³ Fejér: Codex Diplomaticus X. 8. 251. l. — A megfelelő rész: Literae regis Sigismundi confirmantes litteras Andrae II-i possessionem Chehto concernentes quarum authentia sigillo decedente, adductis variis testimoniis comprobata, nec non alias etiam litteras eiusdem Chehto reambularias pro Archiepiscopo Strigoniensi sonantes...”

⁴⁴ Iványi: i. m. 7. l.

zött, 1521—1522. évi csongrádmegyei dézsmajegyzékek. Az 1521. évi dézsmajegyzékben területünk Csiktó (Chykthw, Chykto) néven szerepel.⁴⁵ Az 1522. évi tizedjegyzékben lakosainak a neve is szerepel. Tíz nevet említ, mind magyarok. Ilyenek: Szegedi Döme, Szegedi Lukács, Barát János, Gazdag Benedek, stb.⁴⁶

A mohácsi vész után csakhamar török kézre került. Szeged elesete után a szegedi szandzsákba osztják be. Ezen belül is a szegedi járásba (nahije) tartozott. Egy 1554-i kimutatásban Csésztő néven említik.⁴⁷

A XVI. század vége felé megnövekedhetett jelentősége, mert 1580., 1582. és az 1590/91. évi török defterek adatai szerint Csésztón mind a négy alkalommal 13 ház volt. Hogy ez az akkori viszonyokhoz képest milyen nagy szám, azt akkor tudjuk kellőképpen megítélni, ha tekintetbe vesszük, hogy ezekben az években Zentán csak nyolc ház volt.⁴⁸

A XVII. századra vonatkozó adatok már sokkal szegényesebbek. Mindössze annyiról tudunk, hogy 1636-ban Olasz János kapta meg a Bács megyei Csésztőt, melyet — mind mondá — már elődeik is bírtak, de okmányaik a háborús időben elvesztek.⁴⁹ Az 1649. évből eredő egy emlékirat szerint Zenta körül nyolc magyar nevű faluban csupa szerbek laktak. E falvak között egy Czejthó nevűt is felsorol a jegyzék,⁵⁰ amelyet talán Csésztóval azonosíthatunk.

E század második felében valószínűleg a felszabadító háborúk

⁴⁵ Muhoray Alfonz: Dézsmajegyzékeink 1520—21—22-ből. Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve 1897. 187. l.

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1890. 680. l.

Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye földrajza és történeti helynévtára. V. kt. 26. l.

⁴⁶ Muhoray: i. m. 188. l. — Iványi: előző jegyzetben idézett munkája 26. l.

⁴⁷ Varga Ferenc: A szegedi szandzsák és Csongrádmegye. Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár IX. évf. 62. l.

⁴⁸ Stelcer Frigyes: Bácskai adatok a török defterekben. Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. Zombor, 1885. I. évf. III.—IV. füzet 18. l.

⁴⁹ Iványi: Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. V. kt. 26. l.

⁵⁰ Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. Századok, 1892. 224. l. 1. jegyzet idevonatkozó része „Szynta (Zenta) körül való rác faluk: Batka, Fűzes, Czejthó, Kalocza (de nem amaz érsekséggel híres hely, hanem paraszt rác falu), Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas...”

Ezt a jegyzékönyvet a Borsod-megyei levéltárban őrzik. Csongrádmegye ebben az időben Borsod megyéhez tartozott s a vármegyei gyűléseket rendszerint Ónodon, vagy Szendrőn tartották. Az 1649. évi szendrői gyűlésen Csongrádmegye kiküldöttel, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok, közölték vármegyőjük községeknek névjegyzékét. Abból vesszük a fenti idézetet.

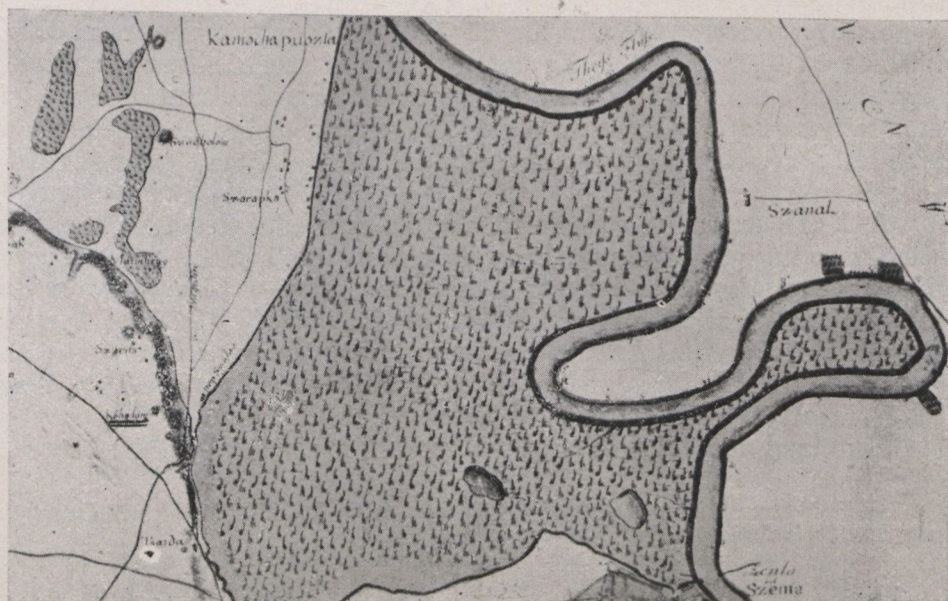
Érdekes, hogy Czejthó nevet Kálcs Dömötör Csejttő-nek olvassa: Adalékok a Bács megyei gör. kel. szerb Bogván kolostor eredetének történetéhez. A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve XVII. évf. II. füzet. 68. l. Zombor, 1901. — Iványi István és Dudás Gyula viszont Csejttőnek olvassák: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monográfiája Zombor, 1896. I. kt. 246. l.

Mellich szerint, ha egy szóvégi ch > h összetétellel, vagy képzés útján t ~ d-vel egybekerült, jt keletkezett belőle (Melich i. m. 341. l.) így meg megmagyarázhatnánk a Csejttő alakot.

idejében pusztult, vagy néptelenedett el területünk. Az 1701. évi összeírás t. i. már csak annyit említ Csésztőről, hogy e gazdátlan birtokot a zentai halászok használhatják.⁵¹

1721-ben a Bács és Bodrog megyék közötti határperben Csesztő határait így írják le: „Egy halom régi templom helye látszik. Keletre van Zenta, délről Kalocsa, éjszokról Vastorony, nyugaton Győr-ken”.⁵²

II. József 1783. évi térképén (5. kép) a most feltárt templom

5. ábra.

helye „Kőhalom”-nak van jelezve. Feltüntették a térképen a tavat és a Tiszához vezető összekötő csatornát is.⁵³

A XVIII. század utolsó évtizedében már csak annyit tudnak Csésztőről, hogy a Cseszte uradalomtól kapta nevét,⁵⁴ ami természetesen nem felel meg a valóságnak.

A XIX. század második felében Csésztót már Zenta határában lévő vízként emlegetik.⁵⁵

⁵¹ Erdőhelyi Menyhért: A bácskai Tiszavidék a török háborúk után. A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve XVI. évf. 3. füzet 98. l. — Orsz. Levéltár Urb. et Conser. F. 61. Nr. 51.

⁵² Iványi: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. V. kötet. 26. l.

⁵³ Coll XVIII. Sec. 33. — A térkép a Horthy Miklós Tudományegyetem Földrajzi Intézetének tulajdonában van.

⁵⁴ Vályi András: Magyar Országának leírása Buda 1796. I. kt. 416. l.; „Csésztő. Csongrád Vármegyében Cseszte uradalomtól neveztetik, Szinta felett foly ki, mely a' Török viadal miatt olly nevezetes, egy mérföldnél szélesebben terjed el”. — A 438. lapon hasonló értelemben ír Vályi.

⁵⁵ Bács-Bodrog vármegyei... Évk. 1898. 35. l., 41. l.

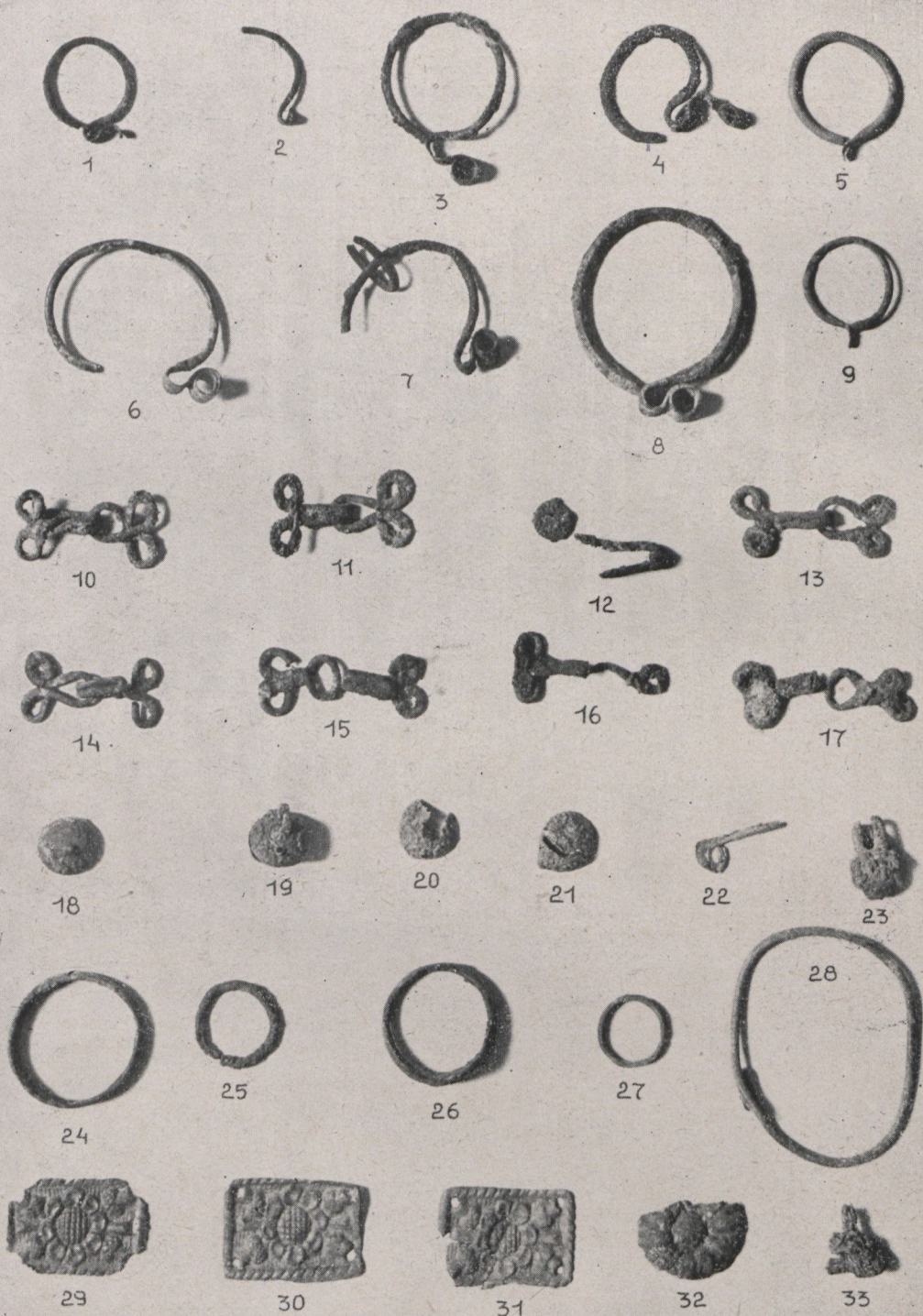
A templomromot 1897-ben és 1901-ben is említik.⁵⁶

A fentebbiekből láthatjuk, hogy Csecstó, mint falu csak a XVI. és XVII. századi írott emlékekben szerepel. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a halastó közelében előbb is — esetleg az Árpádok korában is — már település lett volna.

A Zenta határában fekvő több középkori település közül csak egynek a történetére igyekeztünk az 1943. évi ásatások segítségével fényt deríteni. De ez egy példa is mutatja, hogy az ilyen irányú kutatásoknak van értelme, mert ha nem is tudnak minden kérdésre feleletet adni, sok problémát tisztáznak s így sok hiányzó adatot szolgáltatnak a Délvidék és az egész magyarság múltjának ismeretéhez.

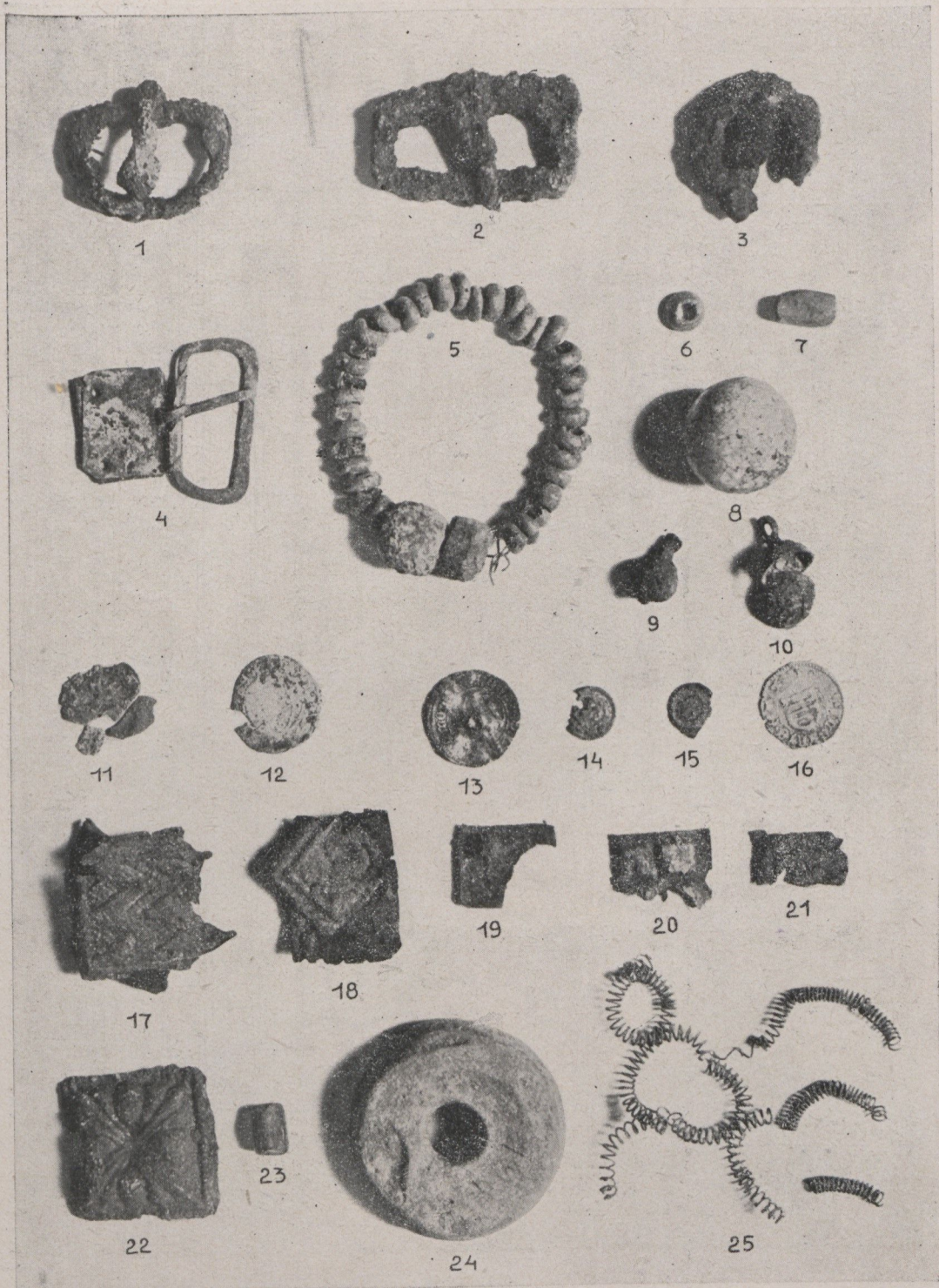
Dr. Foltiny István és Dr. Korek József
egyetemi tanársegédek (Szeged).

⁵⁶ U. o. 1897. 128. l. és 1902. 230. l.

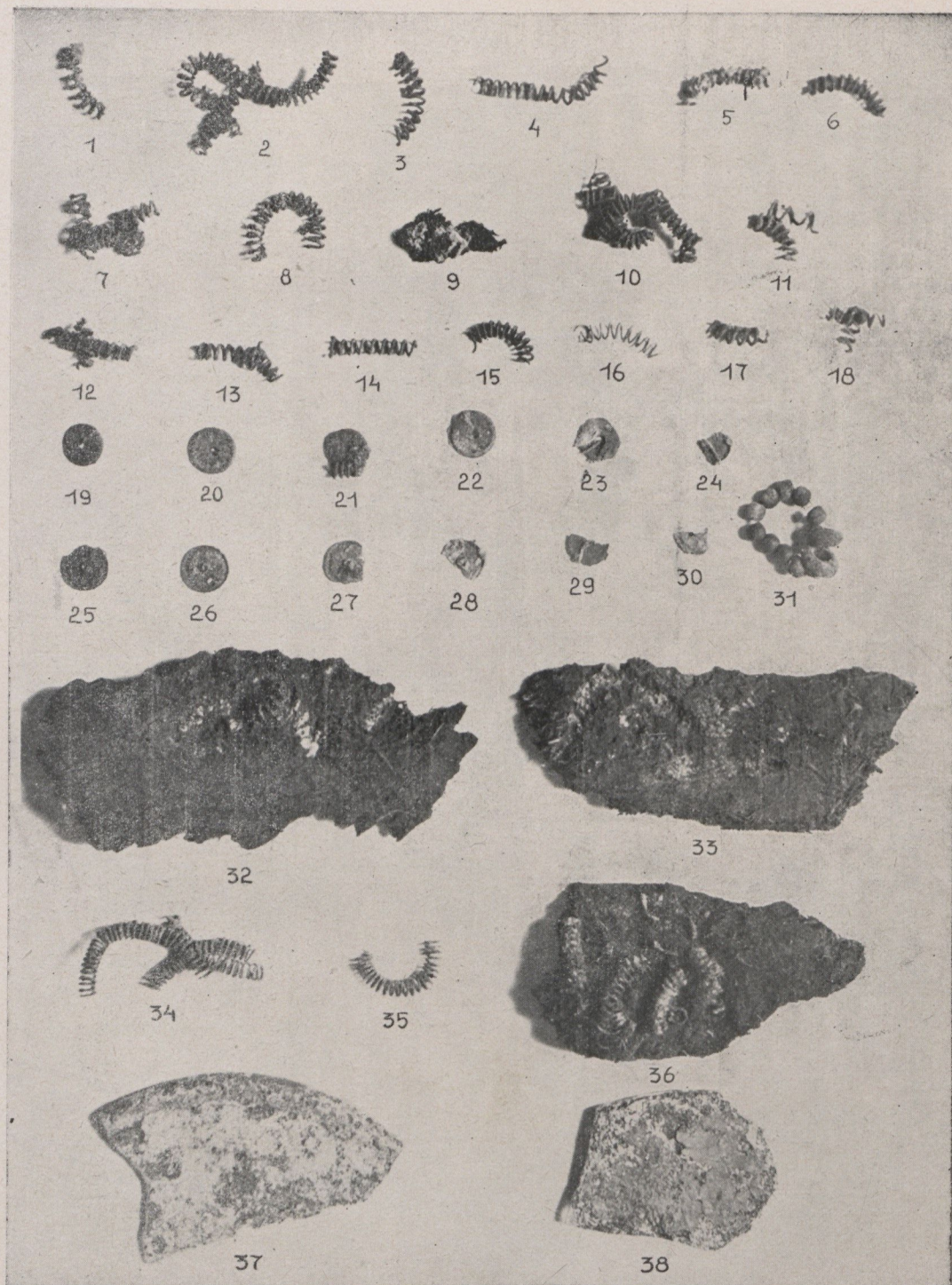
I. tábla.

Zenta-Paphalom 1/1. 1., 2., 8=153. sír; 3=131. sír; 6=47. sír; 7=7. sír; 10., 11=15. sír; 12=21. sír; 13–16=146. sír; 17=77. sír; 18=40. sír; 19–21=68. sír; 22=110. sír; 23=115. sír; 24–34 sír. 25=45. sír; 26=147. sír; 27=102. sír; 28=142. sír; 29–31=161. sír; 32=36. sír; 33=108. sír; 5., 9=szórvány.

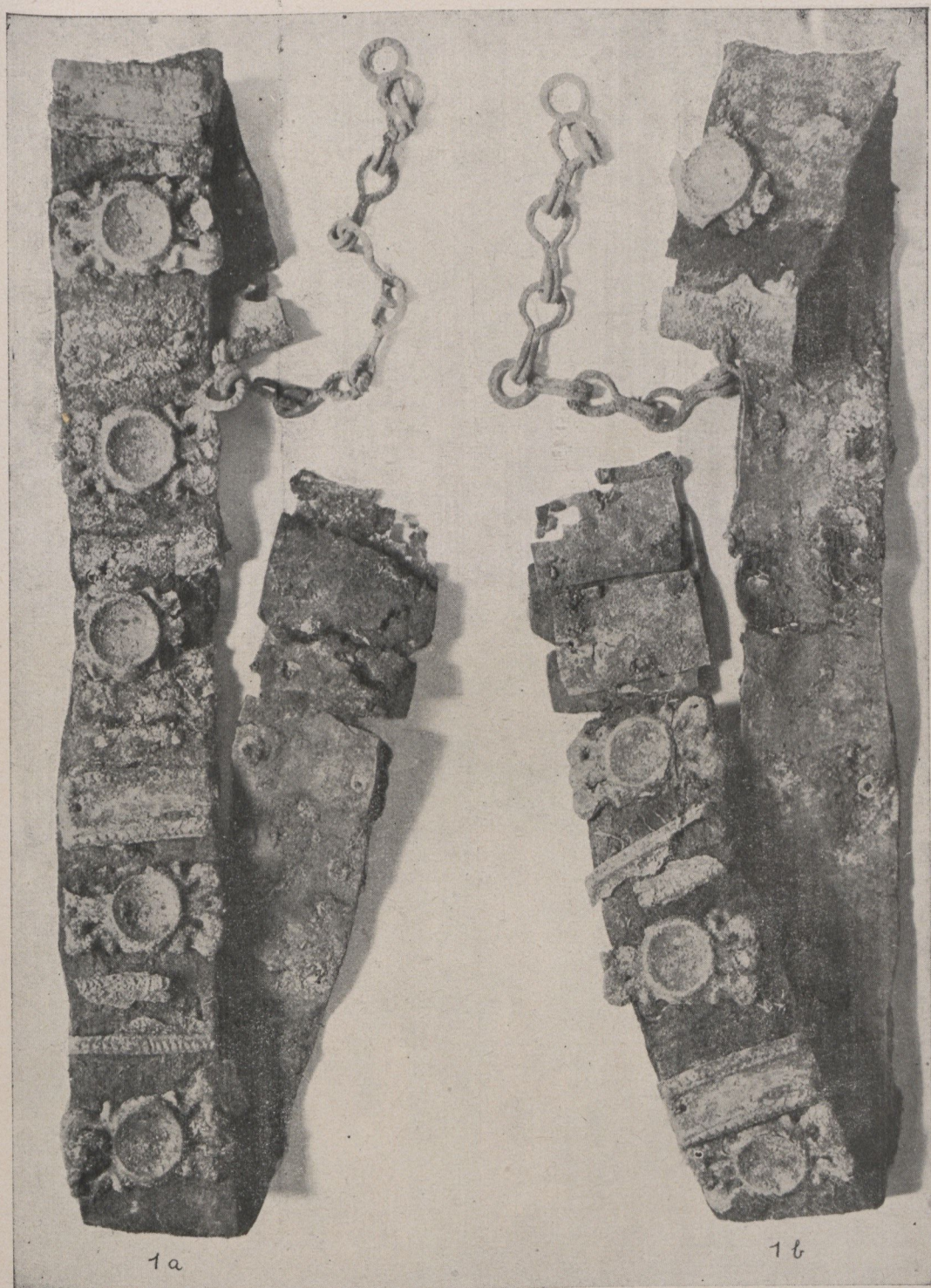
II. tábla.

Zenta—Páphalom 1/1. 1=87. sír; 2=21. sír; 3=145. sír; 4=124. sír; 5., 9., 10=15=140. sír; 16=171. sír; 17=23=93. sír; 24., 25=szórvány a templomból. 59. sír; 6=566. sír; 7=120. sír; 11=40. sír; 12=46. sír; 13=89. sír; 14=106. sír;

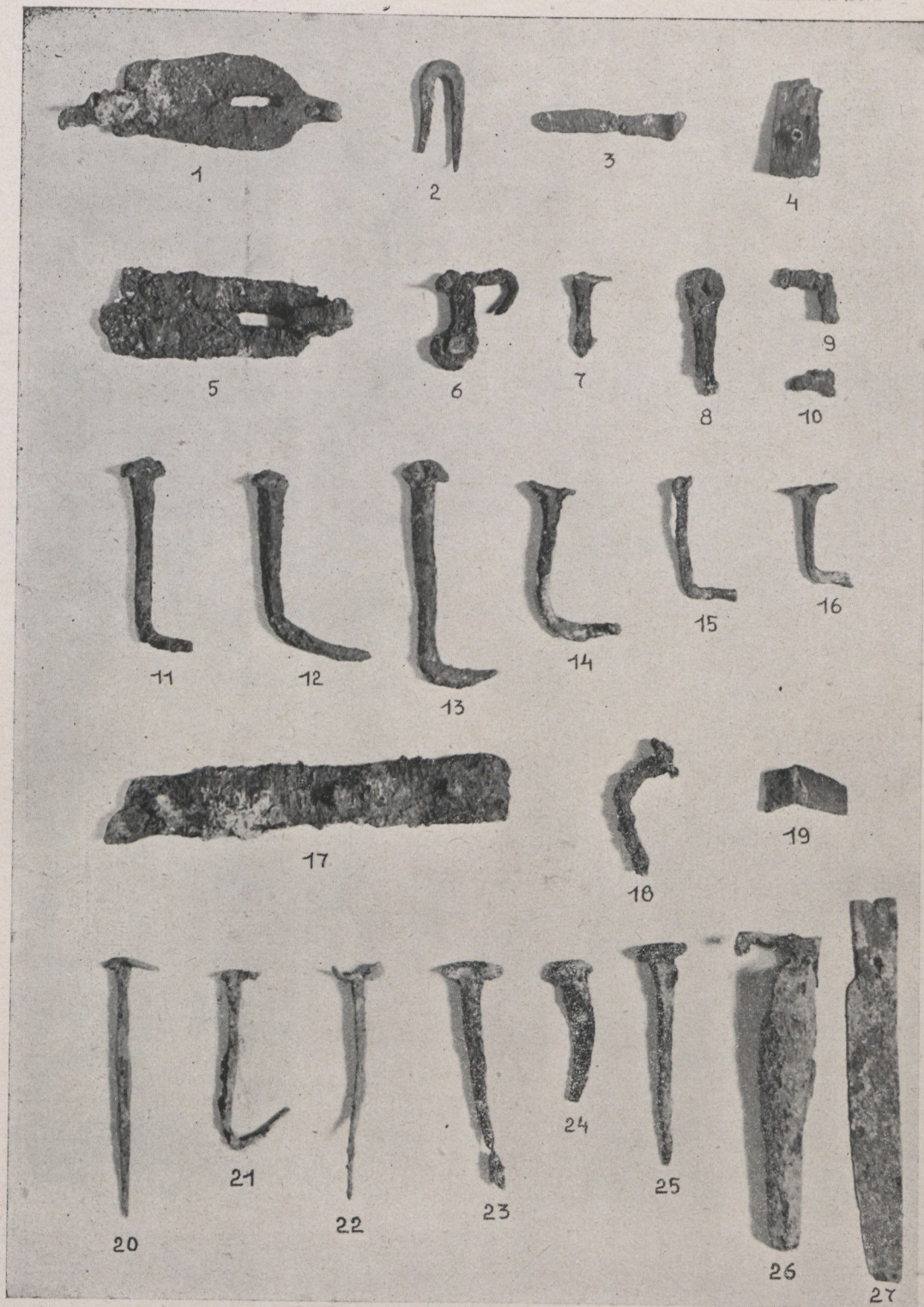

III. tabla.

Zenta—Paphalom 1/1. 1—33=75. sír; 34—36=74. sír; 37—38=Templomban.

IV. tábla.
Zenta—Paphalom 1/1. 74. sír.

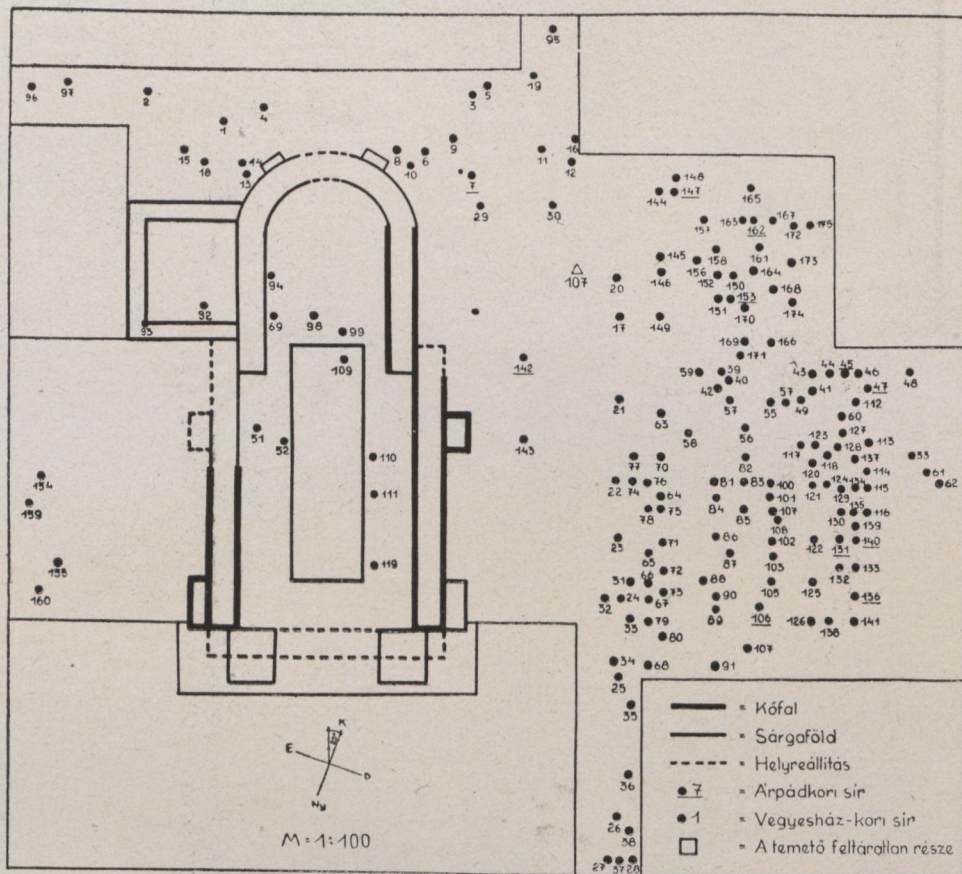

V. tábla.

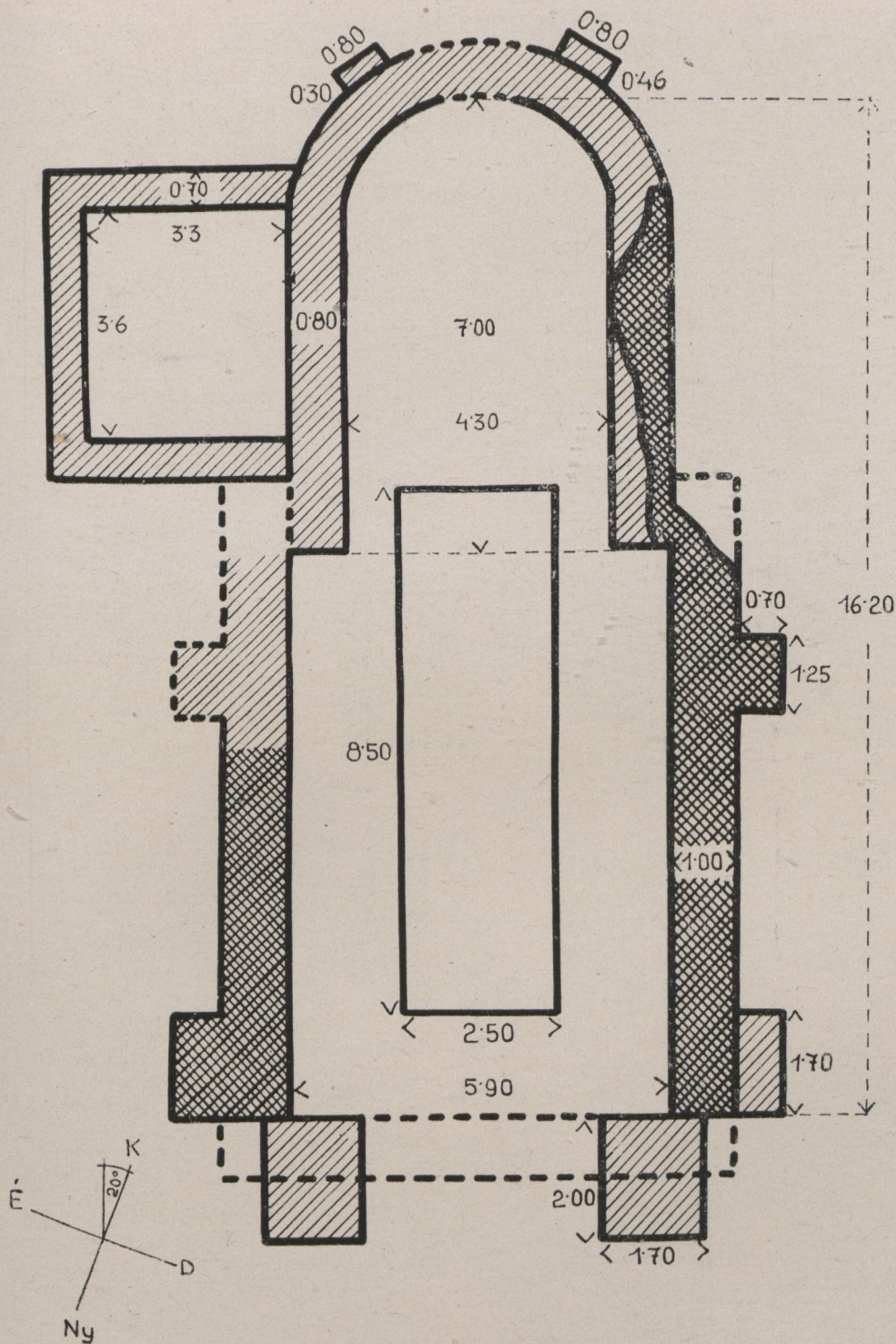
Zenta—Paphalom ½., 1., 2=145. ír; 3=123. sír; 4=3. sír; 5–7=9. sír; 8–10=34. sír; 11–13=91. sír; 14=102. sír; 15–16=74. sír; 17=144. sír; 18–27=szórvány.

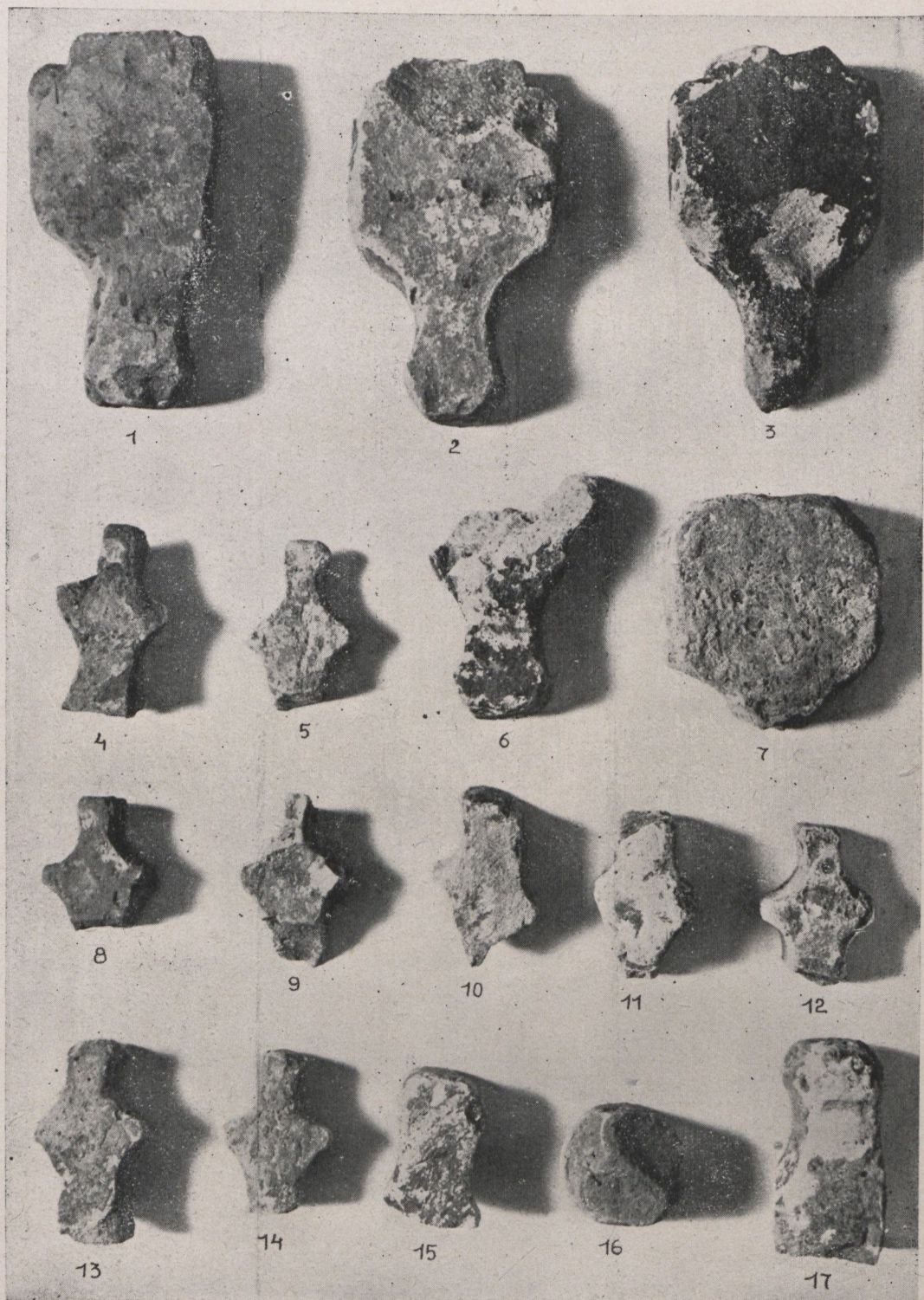
VI. tábla.
Zenta—Paphalom $\frac{1}{2}$. 1—9=77. sír; 20—33=6. sír.

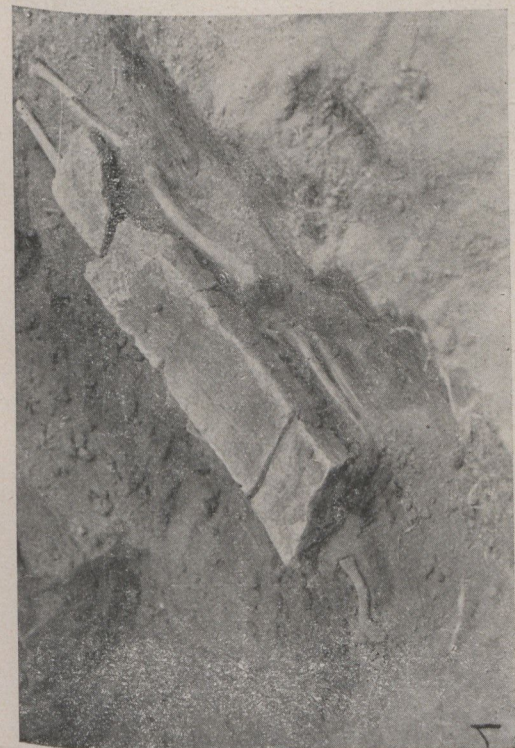
VII. tábla.
 A templom alaprajza a temetővel.

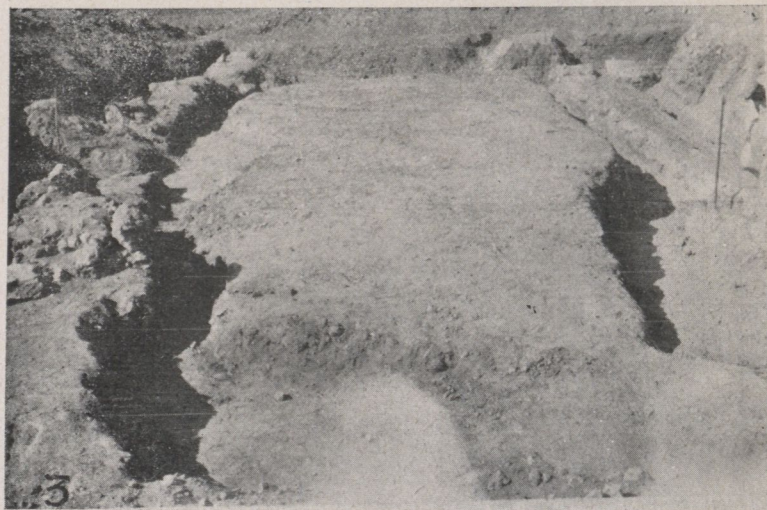
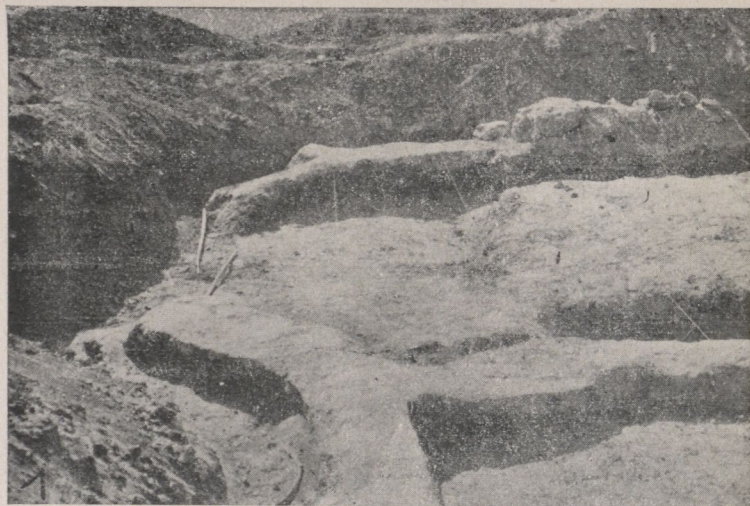
VIII. tábla. A templom alaprajza.

IX. tábla. Bordatéglák a templomból.

X. tábla.
1=100. sír; 2-93. sír; 3=97. sír; 4-75. sír.

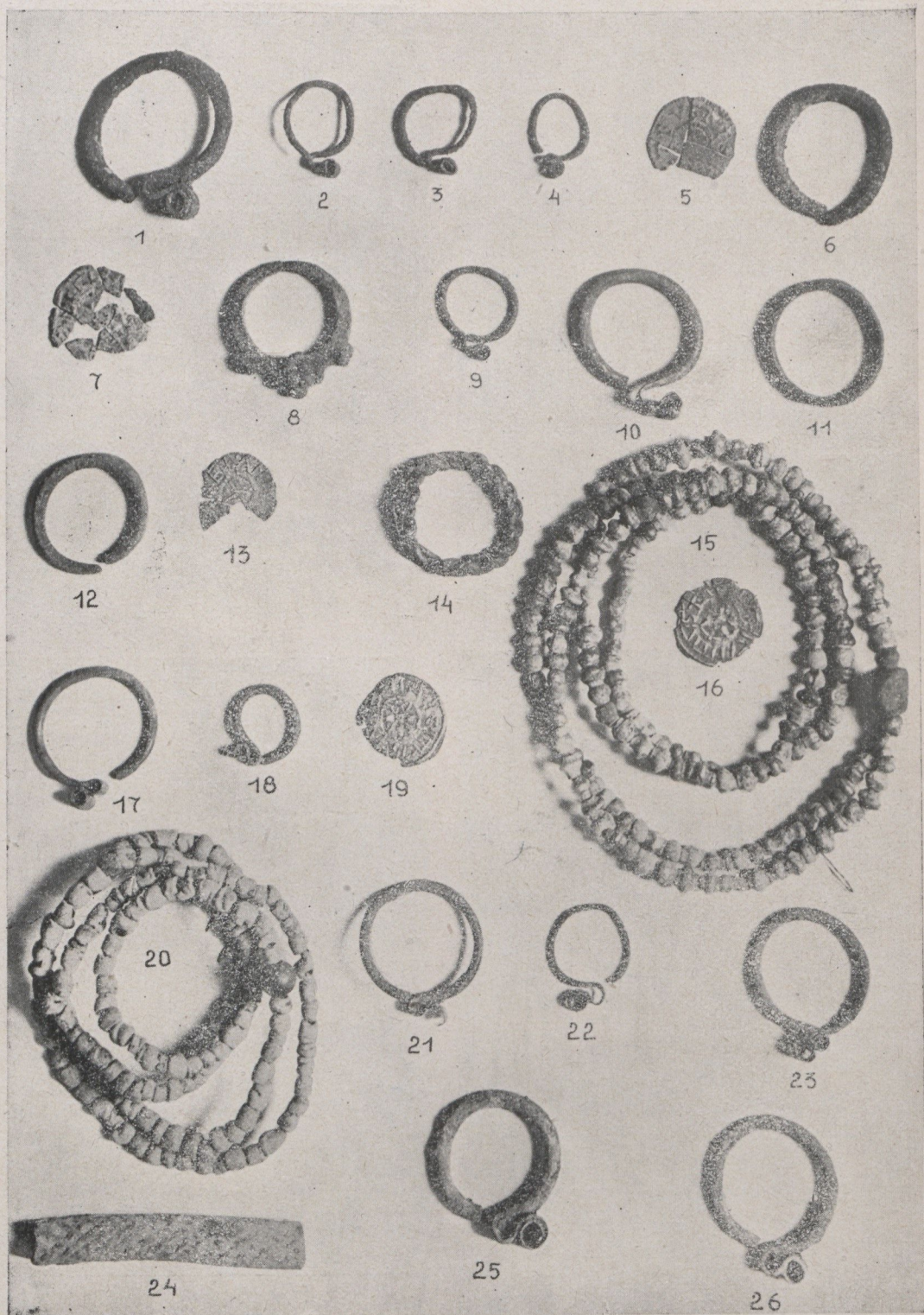
XI. tábla.

1=Szentély; 2=Homlokfal (hajó); 3=Áttekintés a templomon; 4=Északi oldalfal.

XII. tábla.

1=Sekrestye; 2=Északi fal a sekrestyével; 3=Déli oldalfal; 4=Déli oldalfal.

XIII. tábla.

Zenta—Paphalom 1/1. 1—4=2. sír; 5=3. sír; 6=6. sír; 7=7 sír; 8—10=8. sír; 11=10. sír; 12=11. sír; 13=12. sír; 14—19=13. sír; 20—24=14. sír; 25=15. sír; 26=18. sír